

De doodsstrijd van de lokale democratie

Over de
'nationalisering' van
gemeenteraadsverkiezingen

OOK IN DEZE NOVUM:

Het recht is geen
wetenschap

Kun je gegevens
aanraken?

Getuigenbewijs in
civiele zaken - Het
horen van getuigen:
hoe eerder hoe beter

Blauw bloed: hoe
Hugo Klynstra een
prins werd

Jij als belangrijk
persoon in de zaak
tegen je broer: Willem
Holleeder - Terwijl de
media met grote ogen
toekijkt

Wat is wijsheid?

Novum Questionnaire
met Andreas
Kinneging

Column Andreas
Kinneging:
Over Weinstein en de
weloverwogen wil

Uitleg van *smart
contracts*

Robotrechten – de
opkomst van het
nepverstand

ALLEN & OVERY

Voyage TO THE Valley

Ready for today, equipped for tomorrow

Er is een plek waar visionair en technisch supertalent zich verzameld heeft: Silicon Valley. Thuisbasis van onder meer Google, Facebook, Uber en Airbnb. Beroemd en berucht om business-concepten die de wereld op zijn kop zetten. Dé plek die dus vraagt om juridisch topadvies. 20 veelbelovende rechtenstudenten (3e of 4e jaars) gaan met Allen & Overy naar Silicon Valley. Wil jij net als onze advocaten ook onverwachte oplossingen vinden voor onverwachte uitdagingen en spreekt de combinatie van kwaliteit, creativiteit, humor en lef je aan?

Schrijf je dan in voor dé business course van 2018. Voyage to the Valley vindt plaats van 6 t/m 13 juli 2018. Meld je aan vóór 28 mei 2018 via www.werkenbijallenovery.nl/thevalley

werkenbijallenovery.nl/thevalley

INHOUDSOPGAVE

- 3 Inhoudsopgave**
- 4 Voorwoord**
- 6 Het recht is geen wetenschap**
- 8 Novum Questionnaire met Andreas Kinneging**
- 10 De doodstrijd van de lokale democratie - Over de 'nationalisering' van gemeenteraadsverkiezingen**
- 12 Getuigenbewijs in civiele zaken - Het horen van getuigen: hoe eerder hoe beter**
- 14 Kun je gegevens aanraken?**
- 16 Uitleg van *smart contracts***
- 18 Blauw bloed: hoe Hugo Klynstra een prins werd**
- 20 Jij als belangrijk persoon in de zaak tegen je broer: Willem Holleeder - Terwijl de media met grote ogen toekijkt**
- 22 Robotrechten – de opkomst van het nepverstand**
- 24 Wat is wijsheid?**
- 28 De Vereniging: JFV Grotius**
- 30 Column Andreas Kinneging: Over Weinstein en de weloverwogen wil**

NOVUM is het juridisch faculteitsblad der JFV Grotius te Leiden. NOVUM is ontstaan uit een fusie tussen het faculteitsblad Trias (1968) en het blad Request (1999) dat werd uitgegeven door het rechtenmentorat Appel.

NOVUM is aangesloten bij de Stichting Landelijk Overleg Juridische Faculteitsbladen (LOJF).

Oplage: 500 exemplaren
Lay-out: For Example John
Druk: JP Offset
ISSN-nummer: 1567-7931
Omslagafbeelding: WindAwake/
Shutterstock.com

U kunt NOVUM vinden bij de ingang van de faculteit, de C-gang op de begane grond, het restaurant en bij C131. De redactie behoudt zich het recht voor ingeleverde stukken niet te plaatsen of te wijzigen. De inhoud van de artikelen vertegenwoordigt niet noodzakelijkerwijs de mening van de redactie.

© Niets uit deze uitgave mag op welke wijze dan ook worden gereproduceerd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

Redactie
Hoofdredacteur
Corné Smit
novum@law.leidenuniv.nl

Eindredacteur
Mohammad Sharifi
novum@law.leidenuniv.nl

Redacteuren
- Fatima Jarmohamed
f.n.jarmohamed@umail.leidenuniv.nl
- Marthe Goudsmit
m.l.r.goudsmit@umail.leidenuniv.nl
- Hanneke Vollaers
j.e.h.j.vollaers@umail.leidenuniv.nl
- Liz van Ringelestijn
l.m.van.ringelestijn@umail.leidenuniv.nl
- Gracia Sehdu
g.sehdou@umail.leidenuniv.nl
- Nathan Oosthoek
n.oosthoek@umail.leidenuniv.nl

- Martijn Berk
m.g.a.berk.2@umail.leidenuniv.nl
- Joris van de Riet
j.t.j.van.de.riet@umail.leidenuniv.nl
- Jurian Bos
j.m.bos.5@umail.leidenuniv.nl
- Christiaan Silven
l.j.p.c.silven@umail.leidenuniv.nl
- Jetske Krabbendam
j.w.krabbendam@umail.leidenuniv.nl
- Nick du Bois
n.du.bois@umail.leidenuniv.nl
- Manon van der Zwart
m.s.van.der.zwart@umail.leidenuniv.nl

Adviesraad
- Prof. mr. dr. P.M. Schuyt
- Prof. mr. dr. A.G. Castermans
- Mw. drs. A.F.M. van der Helm
- Bas Knapp, Assessor FdR
- Luuk Jordens, praeses JFV Grotius

Contact
novum@law.leidenuniv.nl

April Editie

NOVUM

 DRANKJE DOEN RELAXEN {COLLEGES}
 STAGE LOPEN UITGAAN
INTERNETTEN {STUDEREN} SPORTEN
 COMMISSIE BRALLEN CHILLEN
{LEZEN} FACEBOOKEN REIZEN
FIETSEN MUZIEK LUISTEREN
 FILM KIJKEN LUNCHEN UITSLAPEN
WERKGROEP VOLGEN TWITTEREN
{PLANNEN} GAMEN BIJBAANTJE
MINOR KIEZEN SHOPPEN
BAKKIE DOEN {LEREN} LINKEDINNEN
FEESTEN {AFSTUDEREN}

Je bent al druk genoeg!

Bestel jouw **samenvattingen**
van alle colleges en literatuur
op www.slimstuderen.nl

slim
studeren.nl

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt de eerste NOVUM van dit nieuwe voorjaar. Sinds de vorige editie is er heel wat gebeurd in de wereld. Zo hebben het referendum over de Sleepwet en het schandaal rondom Facebook het privacyvraagstuk weer een prominente plek in het publieke debat gegeven. Is het daarom dat onze redacteurs deze maand extra aandacht hebben gegeven aan technologische ontwikkelingen? Martijn gaat in op de steeds indringender klinkende vraag naar de status van digitale gegevens in het recht. Gracia vervolgt haar reeks artikelen over *smart contracts* met een beschouwing over de regels voor interpretatie van deze bijzondere vorm van contracten. Ook Christiaan bouwt voort op zijn eerdere artikelen. Hij neemt deze maand de regels over getuigenbewijs onder KEI onder de loep.

Afgelopen maand kreeg Nederland er ook nog eens een prins bij. Bijzonder was dat deze zijn adellijke titel bij de rechter afdwong. Hanneke Vollaers gaat in op de achtergronden van deze zaak in haar laatste artikel dat ze voor de NOVUM heeft geschreven. Vanwege haar afstuderen heeft ze de redactie verlaten. Tegelijkertijd mogen we ook drie nieuwe redacteurs verwelkomen. Manon van der Zwart neemt ons mee naar de zaak-Willem Holleeder en de rol van zijn zussen daarin. In Saudi-Arabië kreeg voor het eerst ter wereld een robot het staatsburgerschap. Jetske Krabbendam plaatst hierbij in haar eerste artikel de nodige kritische vraagtekens. Nick du Bois zal een andere keer zijn debuut maken in onze kolommen.

Ook onze vaste rubrieken zijn dit nummer weer goed gevuld. Professor Kinneging geeft ons een nabeschuwing op de #MeToo-discussie. Ook beantwoordt hij deze editie de vragen die Nathan hem in onze maandelijkse questionnaire stelt.

Deze maand zijn ook twee gastbijdragen van medewerkers van onze faculteit opgenomen. Timo Slootweg, universitair docent bij de afdeling Rechtsfilosofie, schrijft over wijsheid en het onwetenschappelijke karakter ervan. Robbert-Jan Winters, promovendus bij dezelfde afdeling, vraagt zich af of het recht überhaupt wel als wetenschap heeft te gelden.

Ook een stuk publiceren in de NOVUM? Mail dan naar novum@law.leidenuniv.nl! Zowel bijdragen van studenten als van medewerkers zijn welkom.

Rest mij u nog veel leesplezier toe te wensen.

Corné Smit

Hoofdredacteur NOVUM

www.novummagazine.nl
www.facebook.com/novummagazine.nl

Het werk van Ludwig Wittgenstein heeft volgens zijn biograaf Ray Monk weinig invloed gehad op de hoofdstroom van het Westerse denken, hoewel hij wordt gerekend tot de belangrijkste filosofen van de twintigste eeuw.¹ Dat komt volgens Monk door zijn manier van denken. Die stond haaks op ‘the spirit which informs the vast stream of European and American civilisation in which all of us stand.’² Monk noemt die geest ‘sciëntisme’ en definieert hem als de opvatting dat op elke zinvolle vraag alleen een wetenschappelijk antwoord mogelijk is.³ Nu is het voor gewone mensen moeilijk te geloven dat iemand dat met droge ogen zou kunnen beweren, maar een groep filosofen – de logisch positivisten – heeft aan het begin van de twintigste eeuw precies dat gedaan. Onder invloed, ironisch genoeg, van het (grotendeels verkeerd begrepen) vroege werk van Wittgenstein zelf. Geen enkele serieuze filosoof afficheert zich tegenwoordig nog als logisch positivist (Freddie Ayer, een van de belangrijkste positivisten, stelde aan het einde van zijn carrière in een interview dat ‘nearly all of it was false’⁴), maar hun ideeën worden plotseling op de gekste plekken verdedigd, bijvoorbeeld op de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. De juristen hebben zich lange tijd niets aangetrokken van de ideeën van Ayer c.s. ‘Ja, geléerd zijn jullie wel’, werd hen nagedragen door een hoogleraar natuurkunde, ‘maar met wetenschap heeft het onderzoek dat jullie aan de rechtenfaculteit doen niets te maken’.⁵ Daar werd vroeger met schouderophalen op gereageerd. Je ging geen rechten studeren om wetenschapper te worden. Tegenwoordig is dat anders. Een dergelijke opmerking wordt nu als een provocatie opgevat, omdat veel mensen denken dat de wetenschap een monopolie op het predicaat ‘kennis’ heeft. Waarom denken die mensen dat? Het antwoord is heel simpel: omdat ze zijn vergeten dat er naast wetenschappelijke ook nog andere vormen van kennis bestaan, zoals kennis van de betekenis van een zin. ‘Dat ik dit opschrijf en dat u het kunt lezen, het blijft wonderlijk’, schrijft Frida Balk-Smit Duyzentkunst.⁶ Als ik die zin begrijp, heb ik kennis van de inhoud van die zin. Maar om die zin te kunnen begrijpen hoef ik geen falsifieerbare theorie te formuleren. Ik begrijp hem gewoon. Hetzelfde geldt voor een roman, muziekstuk of persoon, hoewel dat soms wel enige oefening vergt. Zo zijn er maar weinig goede lezers.⁷ Toch komt er geen hypothese of empirische cyclus aan het lezen van een roman te pas.

“Nu weet iedereen die niet kan koken of autorijden dat je niets aan een kookboek of de Wegenverkeerswet hebt, zonder praktische vaardigheid.”

Meer in het algemeen kunnen we stellen dat *elke* menselijke bezigheid kennis vereist, niet alleen de wetenschap. Ten eerste praktische kennis. Dat is vaardigheid. Die vaardigheid kan alleen worden getoond en niet in woorden worden gevat. Dus als je aan iemand wil uitleggen wat je doet heb je ook nog een ander soort kennis nodig: technische kennis.⁸ Technische kennis is afgeleid van praktische kennis. Het is daar een samenvatting van, geformuleerd in regels, instructies, maximen en beginselen. De techniek van het autorijden vind je zodoende in de Wegenverkeerswet en de techniek van het koken in een kookboek. Nu weet iedereen die niet kan koken of autorijden dat je niets aan een kookboek of de Wegenverkeerswet hebt, zonder praktische vaardigheid. Hoe krijg je die? Door te oefenen. Hetzelfde geldt voor het recht. De techniek van het recht vind je in heel geleerde, erg dikke handboeken, die bijna niemand leest, want als je zo’n boek hebt gelezen kun je nog geen dagvaarding versturen, terwijl je daar later juist voor betaald krijgt. Een jurist oefent immers een beroep uit, net als een metselaar, stratenmaker, bakker of vuilnisman. Juristen stellen rechtsvragen. Het antwoord op zulke vragen leidt tot een praktisch gevolg: iemand gaat de gevangenis in of moet een schadevergoeding betalen. Een rechtsvraag behoort tot de categorie vragen waar geen wetenschappelijk antwoord op kan worden gegeven. Niet omdat die vragen betrekking hebben op diepzinnige of mysterieuze kwesties, maar gewoon omdat het geen wetenschappelijke vragen zijn. De vraag ‘is A strafbaar?’ is geen wetenschappelijke vraag. Hetzelfde geldt voor vragen als ‘is dit rechtvaardig?’ of ‘is dat mooi?’ Geen enkele wetenschapper kan daar antwoord op geven. Vandaar dat die vragen zijn uitbesteed aan rechtsfilosofen en esthetici.

“De opleiding tot jurist is een hbo-opleiding, waar studenten een vak leren. En dat is prima. Hbo is ook heel knap.”

Ik wil nog even terugkomen op de sneer van die hoogleraar natuurkunde. Het was lange tijd gebruikelijk

Robbert-Jan Winters

om zijn standpunt te onderschrijven. Het recht mag dan geen wetenschap zijn, werd er gezegd, maar het is wel een geleerdheid. Dat gaf tenminste nog aanspraak op een academische status. Eigenlijk is dat onzin. De opleiding tot jurist is een hbo-opleiding, waar studenten een vak leren. En dat is prima. Hbo is ook heel knap. Maar waarschijnlijk vinden veel juristen dat niet deftig genoeg. En daarin staan ze bepaald niet alleen. Het ambacht staat tegenwoordig overal in laag aanzien.⁹ Veel mensen zijn liever ‘manager’ of ‘consultant’ dan leraar. Dat komt volgens mij door het wijdverbreide misverstand als zou een academische opleiding beter zijn dan andere opleidingen. Dat klopt niet. Een academische opleiding is vooral anders, omdat je er, als het goed is, niets nuttigs leert. Daar hebben we immers de beroepsopleidingen al voor. Op een universiteit leer je de wereld begrijpen, niet veranderen. Daarom zijn alleen de metajuridische vakken, zoals rechtsfilosofie en -geschiedenis, van academisch niveau. Maar aan de universiteit kleeft toch een zekere mystiek. Vandaar dat veel juristen zich momenteel in allerlei bochten wringen om ‘degradatie’ te voorkomen. Aangezien niemand meer weet wat een ‘geleerdheid’ is, hebben ze hun hoop op de wetenschap gevestigd en verschillende pogingen gedaan om de ‘methode’ (toverwoord) die zij volgen nauwkeurig in kaart te brengen. Die pogingen hebben vaak iets lachwekkends, want welke ‘methode’ gebruikt een ‘rechtswetenschapper’ nou helemaal? Een gemiddelde jurist weet natuurlijk wel hoe hij een casus moet oplossen: feiten vaststellen, de regel die van toepassing is vinden in het wetboek, toetsen of aan de voorwaarden uit die regel is voldaan en een antwoord op de rechtsvraag formuleren. Maar zo’n casus oplossen is een praktische vaardigheid, geen wetenschap. Het is net zoiets als een muurtje metselen. Dat vermoeden had men op de rechtenfaculteit blijkbaar ook, want er werd kortgeleden een nieuw vak opgetuigd, ‘Methoden en technieken van het recht’, om het wetenschappelijke karakter van het juridisch handwerk aan te tonen. Een perfect voorbeeld van sciëntisme. De gevolgen laten zich raden. Zo heb ik een hoogleraar die dat vak gaf eens horen beweren dat elk systematisch geordend geheel van kennis een wetenschap is. Het recht dus ook. Op de vraag van een student of dat betekende dat astrologie ook een wetenschap is, mits de horoscopen maar netjes op een rijtje worden gelegd, moest hij het antwoord schuldig blijven. Na afloop sprak ik een andere student die haarfijn aanvoelde waarom dat vak werd ingevoerd: ‘ze willen er graag bij horen.’ Hij vond dat zielig. Ik ook. Het juridisch metier kent een lange en eerbiedwaardige

traditie. Die traditie heeft het keurmerk ‘wetenschap’ helemaal niet nodig. Juristen moeten juist trots zijn op hun ambacht en hun tijd niet verdoen met het bedenken van allerlei pseudowetenschappelijke ‘methoden en technieken’ van of ‘externe perspectieven’ op het recht. Bijkomend voordeel is dat de opleiding op die manier flink kan worden ingekort. Jurist word je in de praktijk. Aan boekenwijsheid heb je dan heel weinig, zoals iedere eerstejaars advocaat moet ondervinden. Een jaar lijkt me ruim voldoende om de basistechniek van het casus-oplossen van buiten te leren. Daarna moet je gewoon gaan oefenen. Een aspirant-kok laat je ook niet vier jaar kookboeken lezen, voordat hij zijn eerste gerecht mag bereiden.

“Een aspirant-kok laat je ook niet vier jaar kookboeken lezen, voordat hij zijn eerste gerecht mag bereiden.”

N

Robbert-Jan Winters studeerde cum laude af in de rechtsfilosofie. Hij promoveert momenteel aan de Universiteit Leiden op het werk van de Engelse filosoof Michael Oakeshott. De afgelopen twee jaar gaf hij les in de politieke theorie aan het University College Utrecht. Hij schrijft deze bijdrage op persoonlijke titel. De inhoud van dit artikel geeft niet noodzakelijkwijs het standpunt van de redactie weer.

1. R. Monk, ‘Wittgenstein’s forgotten lesson’, *Prospect magazine*, 1999. Beschikbaar online op: <https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/ray-monk-wittgenstein> (laatst geraadpleegd op 11-2-2018).

2. *Ibid.*

3. *Ibid.*

4. Het interview, met Bryan Magee, is beschikbaar op Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=4cnRJGs08hE>.

5. Ik ontleen deze anekdote aan P. Cliteur en A. Ellian, *Inleiding recht* (Deventer: Kluwer, 2013), 33.

6. F. Balk-Smit Duyzentkunst, *Grammatica voor iedereen* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2007), 7.

7. Voor de eigenschappen die iemand tot een goede lezer maken, zie V. Nabokov, ‘Good Readers and Good Writers’, in *Lectures on Literature* (New York: Harcourt, 1980).

8. Zie voor dit onderscheid M. Oakeshott, ‘Rationalism in politics’, in de gelijknamige bundel (Londen: Methuen & Co, 1977 (eerste editie 1962)), 7.

9. Zie over de teloorgang van het ambacht R. Sennett, *The Craftsman* (Londen: Penguin, 2009 (eerste editie 2008)).

Professor Kinneging is hoogleraar rechtsfilosofie. Daarnaast is hij vaste columnist bij NOVUM. Binnenkort verschijnt zijn boek 'De onzichtbare maat' over God, natuurrecht en de staat.

Wat is uw belangrijkste karaktertrek?

Bedoel je de belangrijkste goede, of de belangrijkste slechte karaktereigenschap? Vroeger heette dat respectievelijk deugd en ondeugd, maar dat zijn we vergeten; ik vraag me regelmatig af wat dat zegt over onze tijd... Hoe dan ook, de bescheidenheid dwingt me over mijn deugden te zwijgen. Mijn schaamtegevoel verhindert me over mijn ondeugden te beginnen.

“Mijn schaamtegevoel verhindert me over mijn ondeugden te beginnen.”

Wat is uw favoriete eigenschap in anderen?

Ik neem aan dat het nu gaat over een goede eigenschap. Want spreken over een favoriete slechte eigenschap in anderen zou Machiavellistisch zijn. Ik moet het antwoord schuldig blijven, want de juiste maat is een combinatie van verschillende deugden.

Wat is de belangrijkste eigenschap van een jurist?

Daarop is een helder antwoord mogelijk: rechtvaardigheidsgevoel.

Wat is uw favoriete bezigheid?

Iemand zei eens dat er drie soorten mensen zijn: mensen die vooral in materie zijn geïnteresseerd, mensen die vooral in mensen zijn geïnteresseerd, en mensen die vooral in ideeën zijn geïnteresseerd. Ik behoor overwegend, maar zeker niet uitsluitend tot de laatste categorie.

“Wat is erger: het Revolutionair Tribunaal tijdens de Franse Revolutie of de Showprocessen onder Stalin?”

Wat is uw voorstelling van de grootste ellende?

Wat is erger: het Revolutionair Tribunaal tijdens de Franse Revolutie of de Showprocessen onder Stalin? De vraag zou moeten zijn: leren we iets van ellende of is ze volkomen zinloos. Aeschylus zegt ergens in de Agamemnon: *pathei mathos*. Lijden loutert. Dat is zeker ook waar.

Wie is uw favoriete schrijver?

Ook daar is een helder antwoord op mogelijk: Plato.

Welk fictieve personage bewondert u het meest?

Hoe kun je nou een fictief personage bewonderen?

Wat is uw favoriete wet?

Seneca zegt ergens: behandel je mindere zoals je door je meerdere wilt worden behandeld. Of zou je dat geen wet noemen, maar een beginsel?

Welk levend persoon bewondert u het meest?

Ach, waar zijn de helden gebleven? Ik bewonder vooral dode mensen, vrees ik.

Wie uit de geschiedenis zou u wel willen zijn?

Ik ben niet erg jaloers aangelegd.

Welk wetsartikel zou u willen afschaffen?

Een groot deel van het bestuursrecht. Ik geloof in de noodzaak van een veel kleinere staat. En ik heb het volste vertrouwen in straf- en civielrecht, mits geaard in een levend moreel besef.

“Ik geloof in de noodzaak van een veel kleinere staat.”

Aan welke eigenschap heeft u een hekel?

Een flink aantal. Maar favoriet is, geloof ik, hoogmoed gepaard aan onwetendheid. Een veel voorkomend ondeugdencomplex.

Wat is de meest overgewaardeerde deugd?

De aardigheid. Dat is de deugd die overblijft als je alle andere vergeten bent.

Wie is uw favoriete componist/muzikant?

De periode van, zeg, Monteverdi tot Schönberg. Als je ziet wat tegenwoordig voor muziek doorgaat, slaat je de schrik om het hart. Wat een neergang. Idem dito in de schilderkunst, de beeldhouwkunst, de literatuur. Ach jee. Hoe komen we dat ooit weer te boven?

met Andreas Kinneging

Nathan Oosthoek

Wat is uw favoriete reis?

De reis van het leven.

Welke historische figuren veracht u het meest?

Augustinus zegt: haat de zonde, maar heb de zondaar lief. Ik probeer niemand te verachten zonder als gevolg daarvan alles wat er gebeurt met de mantel der liefde toe te dekken.

“Als je ziet wat tegenwoordig voor muziek doorgaat, slaat je de schrik om het hart.”

Wat is uw favoriete arrest?

Ik prefereer arresten die kleine rechtsfilosofische traktaatjes zijn boven arresten waarin nauwelijks filosofisch wordt geargumenteed. Dus: die van het Supreme Court en het Bundesverfassungsgericht zijn me liever dan die van de Hoge Raad der Nederlanden.

Wat is uw motto?

Via nec voluntas.

N

De doodsstrijd van Over de ‘nationalisering’ van

Een week voor de verkiezingen zag ik een spotje van de VVD. Premier Rutte sprak mij toe over ‘lokale’ onderwerpen als Poetin en Erdogan. Internationaal leiderschap was heel belangrijk volgens onze minister-president. Vervolgens maande Rutte mij aan om *dus* toch vooral op de VVD te stemmen bij de verkiezingen voor de *gemeenteraad*.¹

Dit is maar een uit vele voorbeelden uit de verkiezingscampagne die soms over van alles en nog wat leek te gaan, behalve over de lokale onderwerpen waar de gemeente ook echt wat aan kan doen. We stemden lokaal, maar dachten nationaal. Althans, dat poogden de landelijke partijen te bereiken. Gelet op het resultaat is dat ook wel aardig gelukt. Het lokale beleid dat de lokale gemeenteraadsfracties de afgelopen vier jaar voerden, maakte voor het resultaat op 21 maart soms nauwelijks wat uit. Landelijke ontwikkelingen overschaduwden de uitslag. Zo ondervond D66 nogal wat hinder van de regeringsdeelname en van met name de afschaffing van het raadgevend referendum. De partij raakte circa een kwart van de stemmen kwijt. Of zoals een beteuterde D66-lijsttrekker uit Weert – ze moest twee van haar drie zetels inleveren – voor de camera’s van de NOS constateerde: ‘Beste Alexander, het afschaffen van het referendum is echt een kolossale fout geweest.’² Voor D66 in Utrecht waren de druiven helemaal zuur. De zetels die ze daar verloren, gingen naar plaatselijke coalitiepartner GroenLinks. Het lokale beleid kan dus niet de reden van het verlies zijn geweest. Landelijke ontwikkelingen des te meer.

“Het lokale beleid maakte voor het resultaat soms nauwelijks wat uit.”

En dat is zorgelijk. Want die nieuwe gemeenteraadsleden gaan straks toch echt beslissen over lokale thema’s als zorg en vervoer. Thema’s die in de campagnes van sommige partijen een minder belangrijke rol hebben gespeeld. Thema’s waar kiezers dus ook minder geïnformeerd over waren. Wie op 21 maart op partij X of Y heeft gestemd, omdat hij ook vindt dat er opgetreden moet worden tegen Erdogan of omdat hij ook het referendum wil behouden, komt dan over een paar jaar bedrogen uit. Erdogan is wellicht nog steeds aan de macht, herinvoering van het referendum heeft zijn stem ook niet opgeleverd, maar ondertussen voert de partij van zijn keuze bijvoorbeeld wel een zorgbeleid waar die kiezer nooit op heeft zitten

wachten, maar dat hem dan wel rechtstreeks raakt. Ontevredenheid over het bestuur en wantrouwen in de politiek zullen dan alleen nog maar verder toenemen. De ‘nationalisering’ van de gemeenteraadsverkiezingen door landelijke partijen holt op langere termijn het vertrouwen in de democratie uit, terwijl de winst van nu over vier jaar vaak weer verdampt is.

“De ‘nationalisering’ van de gemeenteraadsverkiezingen door landelijke partijen holt op langere termijn het vertrouwen in de democratie uit.”

Dit gedrag van landelijke partijen is op nog een andere manier funest voor de lokale democratie. Verkiezingen dienen mede om politici ter verantwoording te roepen en dus om af te dwingen dat politici ook daadwerkelijk rekening zullen houden met de kiezers. Jij krijgt mijn stem, want jij belooft dit of dat te doen. Doe jij niet dat, maar iets heel anders, dan krijg jij vier jaar later mijn stem niet meer. Gevolg is dat jij in onderhandelingen en debatten je best doet om dat wel te bereiken, om ook over vier jaar mijn stem weer te krijgen.

Deze inhoudelijke band tussen kiezer en raadslid wordt nu niet meer gevormd door overeenkomende opvattingen over lokale, maar over landelijke onderwerpen. Een raadslid krijgt een stem, want ‘zijn’ partij heeft van die mooie ideeën over buitenlandpolitiek, referenda etc. En daarop wordt dat raadslid na vier jaar ook weer

Misschien wel het absolute dieptepunt van de verkiezingscampagne: de schreeuwpartij tussen Alexander Pechtold en Thierry Baudet.

de lokale democratie

van gemeenteraadsverkiezingen

Corné Smit

afgerekend. En dus stemmen de inwoners van Weert niet meer op die mevrouw van D66 vanwege het afschaffen van het referendum, ook al heeft zij daar zelf geen invloed op gehad. Op wat politici lokaal slecht hebben gedaan, worden ze niet afgerekend, laat staan dat ze voor de goede resultaten worden beloond. Dat laatste is extra zuur voor lokale politici als hun partij het landelijk slecht doet. Tegelijkertijd is het ook een gevaar: als het optreden van lokale politici er nog nauwelijks toe doet, welke prikkel hebben zij dan nog om met hun inwoners rekening te houden? Welke garantie bestaat er dat zij niet hun gang gaan – iets dat ze in de publieke perceptie vaak toch al doen?

“Op wat politici lokaal slecht hebben gedaan, worden ze niet afgerekend, laat staan dat ze voor de goede resultaten worden beloond.”

Dat potentiële gevaar wordt nog eens versterkt door een andere ontwikkeling. In plaats van ideologie of programma wordt steeds vaker de persoon van de politicus de bepalende factor bij de stemkeuze. Ik stem niet op jou omdat onze ideeën overeenkomen, maar omdat ik je sympathiek vind, of omdat je mooie zwarte krullen hebt, of omdat je zo charmant op een piano kunt liggen, of ... vult u het verder zelf maar in. En dus wordt het internationale optreden van staatsman Rutte door de VVD in de campagne benut en dus trekken alle landelijke politieke leiders het hele land weer door in de hoop dat hun populariteit de partijenoten in de gemeente zal helpen. De kiezer die zich hierdoor laat verleiden, blijft ondertussen wel beroofd van invloed achter. Die stemt zonder problemen nog een keer op een politicus, ook al heeft die zijn verkiezingsbeloften gebroken. De fameuze 1000 euro van Rutte zijn er een goed voorbeeld van. Niemand heeft ze ooit gekregen, maar de man is een verkiezing verder nog altijd premier. De kiezersinvloed op de concrete beslissingen die worden gemaakt, neemt zo eerder af dan toe.

“Ik stem niet op jou omdat onze ideeën overeenkomen, maar omdat je zo charmant op een piano kunt liggen.”

Tegelijkertijd lijkt er op lokaal niveau ook een soort tegenbeweging zichtbaar. Lokale partijen doen het elke verkiezing weer fors beter dan de vorige keer. Dit jaar wisten ze al bijna een op de drie kiezers achter zich te

krijgen. Gevraagd naar de reden van hun succes geven ze zelf vaak aan dat ze weten ‘wat er in de wijken speelt’. Blijkbaar nemen zij wel de lokale knelpunten waar die landelijke partijen met hun landelijke thema's niet adresseren. Maar ook bij die lokale clubs speelt het persoonlijke element vaak een belangrijke rol. Veel mensen kennen en bekend zijn onder de mensen levert hen veel stemmen op. En ook daarin zit een risico als er onder die bekendheid geen programma schuil gaat dat lokaal te realiseren valt. Er zijn ook gemeenten aan te wijzen waar de gemeenteraadsvergaderingen weinig meer zijn dan de voortzetting van ordinaire caféruzies en waarin die lokale partijen weer snel uiteenvallen door botsende ego's. Waar ideologie dergelijke clubs niet samenbindt, blijft vaak slechts het eigenbelang als bindmiddel over. En dat levert vaak geen hechte partijorganisaties op.

“Er zijn ook gemeenten aan te wijzen waar de gemeenteraadsvergaderingen weinig meer zijn dan de voortzetting van ordinaire caféruzies.”

Die partijorganisaties worden vandaag de dag nogal eens als oorzaak van het probleem gezien. De befaamde kritiek op het ‘partijkartel’ en het pleidooi voor alternatieve vormen van inspraak zoals loting en e-democracy zijn er de exponenten van. Het is echter het gebrek aan een sterke inhoudelijke, ideologische band tussen kiezer en gekozene, dat leidt tot wantrouwen in de politiek, tot verdere versplintering en tot dreigende onbestuurbaarheid van gemeenten. Politieke partijen zijn ooit opgericht om die band gestalte te geven. Ze vormden zo een wapen om politici te dwingen met de kiezers rekening te houden. En dat vonden we toen toch eigenlijk best wel handig. **N**

1. Terug te vinden via:

<https://www.youtube.com/watch?v=DZlk2oO-k2M>

2. *Algemeen Dagblad* 22 maart 2018, ‘D66-lijsttrekker boos op Pechtold: afschaffen referendum ‘kapitale fout’.

De Expertgroep modernisering burgerlijk bewijsrecht heeft op 10 april 2017 een rapport¹ uitgebracht. De aanleiding voor het instellen van deze expertgroep was de bespreking van het wetsvoorstel ter verbetering van het inzagerecht in de vaste Kamercommissie voor Veiligheid en Justitie.² Er bleken veel vragen te zijn over het wetsvoorstel. Naar aanleiding hiervan liet de minister de Tweede Kamer weten dat de regeling van het inzagerecht niet op zichzelf gezien kon worden, maar moest passen in de brede context van het bewijsrecht. Het bewijsrecht ontwikkelt zich namelijk snel; niet alleen binnen de landsgrenzen, maar ook op internationaal niveau. De minister stelde dat het voor een goede beantwoording van de vragen van de Kamercommissie alleen mogelijk was als er meer duidelijkheid was over deze ontwikkelingen.

De expertgroep kreeg dus opdracht om de ontwikkelingen in het bewijsrecht zo breed mogelijk te onderzoeken. In dit artikel ligt de nadruk op de ontwikkelingen rondom getuigenbewijs, in het bijzonder het horen van getuigen ter zitting. Zoals menig jurist bekend, is er een wetgevingsprogramma opgezet om de civiele basisprocedure te moderniseren (KEI). De doelstelling van KEI is kort gezegd om de basisprocedure sneller en efficiënter te laten verlopen. In het vervolg wordt de nieuwe wettelijke regeling van het getuigenbewijs onder de loep genomen en worden de aanbevelingen van de expertgroep daaromtrent nader besproken.

Wettelijk kader

In de nieuwe civiele basisprocedure komt de mondelinge behandeling centraal te staan.³ Uitgangspunt is dat de rechter na de mondelinge behandeling uitspraak kan doen. Het is dan wel nodig dat aan het eind van die mondelinge behandeling alle relevante informatie verzameld en besproken is. Anders gezegd: al het bewijs moet aan de rechter zijn voorgelegd.

“De KEI-wetgeving bevat een aantal interessante veranderingen voor wat betreft het getuigenbewijs.”

De KEI-wetgeving bevat een aantal interessante veranderingen voor wat betreft het getuigenbewijs. Vooral als het gaat om het horen van getuigen ter zitting. In art. 30k lid 2 nieuw Rv is de mogelijkheid opgenomen om tijdens de mondelinge behandeling getuigen te horen.

De partijen kunnen in de nieuwe civiele basisprocedure getuigen simpelweg meenemen naar de zitting. Hiervoor is geen bewijsopdracht nodig.⁴ Het is daarvoor wel vereist dat zij hier voorafgaand toestemming van de rechter hebben gekregen. De partijen moeten ten minste tien dagen⁵ voor de zittingsdatum de namen en woonplaatsen aan de wederpartij en de griffier hebben doorgegeven (art. 170 Rv).

“De partijen kunnen in de nieuwe civiele basisprocedure getuigen meenemen naar de zitting.”

Gevolgen van toepassing

De Expertgroep merkt op⁶ dat art. 30k lid 2 nieuw Rv het mogelijk maakt om de bewijslevering aanzienlijk te vervroegen. Hiervoor is art. 30o nieuw Rv ook van belang. Hieruit blijkt dat een mondelinge behandeling op elk moment van de procedure kan worden gehouden. In dit verband is het ook van belang om art. 166 Rv in ogenschouw te nemen. Dit artikel maakt het mogelijk om op verzoek, voor en tijdens een geding, een voorlopig getuigenverhoor te laten bevelen door de rechter.

De Expertgroep verwacht dat onder het regime van art. 30k lid 2 nieuw Rv meer aangestuurd zal worden op het vroegtijdig horen van getuigen, althans snel na aanvang van de procedure getuigenverhoor in te plannen.⁷ Volgens de Expertgroep zal dit ervoor zorgen dat de in onze rechtspraak ontwikkelde leer – die in de praktijk leidt tot het regelmatig afwijzen van een bewijsaanbod omdat het niet relevant of specifiek genoeg is – positief verandert. Er worden namelijk minder obstakels opgeworpen voor een partij die getuigen wil doen horen. Het verdient volgens de Expertgroep daarom aanbeveling om in een vroeg stadium (het liefst preprocesueel⁸) te overleggen over welke relevante bewijsmiddelen partijen kunnen beschikken.

Met het bovenstaande in gedachten lijkt de regeling van art. 30k lid 2 nieuw Rv goed binnen de doelstelling van de KEI-wetgeving te passen. Er kan met deze regeling worden voorkomen dat er afzonderlijke zittingen moeten worden gepland voor alleen het horen van getuigen. Hierdoor kan efficiënter worden omgegaan met de tijd ook van de advocaat, rechter en de partijen.⁹

in civiele zaken

hoe eerder hoe beter

Christiaan Silven

Eventuele problematiek

Toch wordt er in de literatuur ook gewezen op eventuele problematiek die zich kan voordoen bij de toepassing van art. 30k lid 2 nieuw Rv. Als praktisch bezwaar wordt genoemd dat er een tien dagen-termijn geldt voor het aankondigen en het meenemen van getuigen en het daarom niet mogelijk is om bij de planning van de mondelinge behandeling rekening te houden met het horen van getuigen. Tussen de mondelinge behandeling en de uitnodiging daarvoor moet immers minstens drie weken zitten (art. 30j lid 1 nieuw Rv). Bovendien is het zo dat wanneer een partij op de laatste dag voor het verstrijken van de tien dagen-termijn getuigen aankondigt, de wederpartij niet meer voldoende tijd heeft om zelf nog getuigen op tijd aan te kondigen. Dit kan ervoor zorgen dat de rechter het niet aantrekkelijk acht om meegebrachte getuigen te horen. Het kan zijn dat er niet voldoende tijd voor de zitting is ingeruimd om getuigen uitgebreid aan de tand te voelen en de wederpartij ook in de gelegenheid gesteld moet worden om zelf getuigen mee te nemen. De meegebrachte getuigen zijn, in dat geval, eigenlijk voor niets naar de zitting gekomen. De met art. 30k lid 2 nieuw Rv beoogde efficiëntie en tijdsbesparing wordt in dit opzicht dan niet bereikt.

“Dit kan ervoor zorgen dat de rechter het niet aantrekkelijk acht om meegebrachte getuigen te horen.”

Verder wordt er nog een principieel bezwaar opgeworpen. Het is wellicht helemaal niet zo wenselijk om getuigen mee te nemen naar de mondelinge behandeling. Als reden wordt gegeven dat partijen ‘zwaar bewapend’ naar de zitting komen.¹⁰ De kosten lopen hierdoor op en het geschil juridiseert snel. Hierdoor zouden partijen minder snel geneigd kunnen zijn om tot een schikking over te gaan.

Aanbeveling

In zowel de literatuur als het rapport van de Expertgroep wordt geadviseerd om getuigen in een vroeg stadium in de procedure te betrekken. Het liefst zelfs nog voordat het proces aanhangig is. Ook de procesinleiding (art. 30a nieuw Rv) en het verweer (art. 30i nieuw Rv) worden als momenten genoemd voor partijen om getuigen aan te kondigen die zij mee wensen te nemen naar de zitting en te laten horen door de rechter. De rechter kan dan tijdig en voorafgaand aan de mondelinge behandeling beslissen

of hij toestemming geeft op de zitting getuigen te horen en daarvan mededeling te doen aan partijen. De partijen kunnen ook zelf aansturen op zo’n beslissing. Dit kunnen zij doen door tijdig en voorafgaand aan de zitting expliciet aan de rechter te vragen of hij toestemming verleent om getuigen te horen.

Vanuit de doelstelling van de KEI-wetgeving bezien is het zeer aan te bevelen om voorafgaand aan de zitting zekerheid te hebben over of getuigen gehoord worden of niet. Niet alleen vanuit efficiëntieoogpunt, maar ook vanuit het verwachtingspatroon van partijen. Als partijen van tevoren weten of zij getuigen kunnen laten verhoren, weten zij waar ze aan toe zijn tijdens de mondelinge behandeling. In dus zowel de literatuur als het rapport van de Expertgroep lijkt, met betrekking tot het aankondigen van getuigen in de nieuwe civiele basisprocedure, één mantra te gelden om problemen te voorkomen: hoe eerder, hoe beter. **N**

1. Advies van de Expertgroep *Modernisering burgerlijk bewijsrecht* van 10 april 2017, www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/04/11/adviesrapport-burgerlijk-bewijsrecht.
2. Wetsvoorstel Aanpassing van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering in verband met de wijziging van het recht op inzage, afschrift of uittreksel van bescheiden, Memorie van Toelichting, *Kamerstukken II* 2011/12, 33 079, nr. 2.
3. *Kamerstukken II* 2014/15, 34059, 3, p. 70 (MvT).
4. R.H. de Bock, ‘Geen bewijsopdracht noodzakelijk’, in: *Groene Serie Burgerlijk Procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer (losbladig en online). Zie ook: *Kamerstukken II* 2014/15, 34059, 3, p. 71 (MvT).
5. Het artikel zelf bepaalt dat het aankondigen van getuigen minstens een week voor de zitting dient te geschieden, maar de dag van de aankondiging en de zittingsdatum tellen niet mee.
6. Rapport *Modernisering burgerlijk bewijsrecht*, nr. 149, p. 76.
7. M.A.J.G. Janssen, ‘De Expertgroep modernisering burgerlijk bewijsrecht over getuigenbewijs’, *Tijdschrift voor de Procespraktijk* 2017-5, p. 169.
8. Rapport *Modernisering burgerlijk bewijsrecht*, nr. 149, p. 70.
9. *Kamerstukken II* 2014/15, 34059, 3, p. 71 (MvT).
10. R.H. de Bock, ‘Geen bewijsopdracht noodzakelijk’, in: *Groene Serie Burgerlijk Procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer (losbladig en online).

“**G**egevens zijn het nieuwe goud”. Deze uitspraak is al een aantal jaar in verschillende vormen te horen¹. En recent is de discussie over de waarde van persoonlijke gegevens losgebarsten bij het grotere publiek toen bleek dat het bedrijf Cambridge Analytical gegevens via Facebook heeft verkregen en die gebruikt heeft voor advertenties tijdens de presidentsverkiezingen van 2016 in de Verenigde Staten van Amerika. Goud wordt door de meesten van ons als waardevol ervaren en wordt om die reden dan ook beschermd door het eigendomsrecht van artikel 5:1 BW. Hierin is eigendom gedefinieerd als het meest omvattende recht dat een persoon op een zaak kan hebben. Wat een zaak is, volgt uit artikel 3:2 BW, namelijk “de voor de menselijke beheersbare vatbare stoffelijke objecten”. Kort gezegd kan men een zaak aanraken. Er is dus geen twijfel over mogelijk dat een klomp goud een zaak is. Als ik een klomp goud in mijn bezit heb, kan ik ermee doe wat ik wil, zolang dat niet in strijd is met de rechten van anderen of wettelijke beperkingen.

Maar hoe zit het met het “nieuwe goud”: data of gegevens? Dit zijn geen voor menselijke beheersbare stoffelijke objecten en vallen dus niet onder de definitie van 3:2 BW waarmee ze geen zaak zijn. Enkel het feit dat de gegevens zijn opgeslagen op een USB-stick of een harde schijf (beide voor menselijke beheersbare stoffelijke objecten) maakt nog niet dat deze gegevens daarmee ook een zaak (of goed) zijn.

Wat gegevens wél zijn werk ik in dit artikel uit voor drie rechtsgebieden: het strafrecht, het civiele recht en het privacyrecht. Voor dit artikel beschouw ik gegevens (of data) als digitaal opgeslagen gegevens in de brede zin van het woord: een digitale foto, een e-mail of een database met de financiële administratie van een universiteit. Maar ook de gegevens die de hardlooppapp registreert, locatiegegevens die Google Maps opslaat of – iets verder in de toekomst – de gegevens die een koelkast uitwisselt met de supermarkt om te zorgen dat je nooit misgrijpt.

Civiele recht

Zoals ik in de inleiding al schreef vallen gegevens niet onder de definitie van een zaak. Je kunt dan beargumenteren dat je niet het eigendomsrecht hebt van de bestanden die op je laptop staan². Je kunt je afvragen of dat een probleem is; het eigendomsrecht geldt wel voor je laptop; die kun je aanraken. Maar voor de bestanden die daarop staan kun je geen gebruik maken van de wettelijke bescherming die geldt voor zaken. Dat betekent dat je niet het recht

op exclusief gebruik van jouw gegevens hebt. Concreet betekent dit dat je je niet kunt verzetten tegen het gebruik van jouw gegevens die door derden op oneigenlijke wijze zijn verkregen.

Ook kun je geen gebruik maken van het recht op revindicatie. Tjon Tjin Tai³ geeft het voorbeeld van een bedrijf dat zijn administratie in de ‘cloud’ heeft opgeslagen, waarbij de leverancier wegens een geschil de toegang tot de administratie heeft geblokkeerd. Revindicatie slaagt niet omdat de bestanden geen zaak zijn. In de praktijk kunnen alleen in een aanvullend contract afspraken hierover gemaakt worden.

Problematisch kan het volgens hem worden op moment dat erfgenamen toegang willen tot gegevens van de erflater. Daarnaast verwijst hij naar probleemsituaties⁴ waarbij de curator bij een faillissement geen toegang krijgt tot de gegevens van de failliet die in de cloud zijn opgeslagen, terwijl de failliet nog wel toegang heeft tot deze gegevens. Hierdoor bestaat het risico op verwijdering of aanpassing van belastende gegevens door de failliet en kan de curator de boedel niet kan veiligstellen.

In de praktijk blijkt dat de rechter probeert een revindicatierecht te reconstrueren, met name aan de hand van contractuele afspraken⁵. Het is raadzaam is om bij het afsluiten van een overeenkomst, waarbij gegevens worden verstrekt aan een ander (de ontvanger), contractuele afspraken te maken over het verbod op gebruik van de gegevens door de ontvanger, onder welke voorwaarden en in welke vorm de gegevens teruggegeven worden (dit lijkt op een recht op revindicatie) en wanneer de gegevens door de ontvanger vernietigd worden.

Als geen contract is opgesteld met de ontvanger van de gegevens zou eventueel op grond van een onrechtmatige daad de afgifte van de gegevens gevorderd kunnen worden. De onrechtmatigheid kan worden aangetoond door gebruik te maken van bijvoorbeeld artikel 273d Sr dat het ongeoorloofd inzien en kopiëren van gegevens strafbaar stelt. Maar dit artikel helpt niet als de gegevens rechtmatig bij de eigenaar zijn, wat meestal het geval zal zijn. Je zult dan moeten betogen dat inbreuk is gemaakt op een maatschappelijke zorgvuldigheidnorm.

Strafrecht

In de discussie over de positie van gegevens in het strafrecht wordt regelmatig het Elektriciteitsarrest aangehaald. In dit arrest bepaalde de Hoge Raad in

Martijn Berk

1921 dat het stilzetten van de elektriciteitsmeter met een breinaald, waardoor het verbruik niet gemeten kon worden, voldeed aan de delictsomschrijving van diefstal (310 Sr). Preciezer gezegd, elektrische energie wordt op grond van haar eigenschappen gezien als een goed en voldoet daarmee aan de delictsomschrijving.

Je zou kunnen betogen - extensief geïnterpreteerd - dat gegevens dan ook onder deze definitie vallen. Immers, gegevens kunnen net als elektriciteit een economische waarde hebben en zijn overdraagbaar. Hoewel er enkele uitspraken zijn waarbij gegevens als goed aangemerkt zijn⁶ oordeelde de Hoge Raad in 1996 dat gegevens geen goed zijn⁷. Het belangrijkste onderscheid met elektriciteit is dat verschillende personen tegelijkertijd over deze gegevens kunnen beschikken, terwijl dat bij elektriciteit (en ieder ander goed) niet mogelijk is. Later bracht de Hoge Raad een verbijzondering aan op deze regel. In het Runescape arrest⁸ werd bepaald dat een 'virtueel amulet', wel onder de definitie van een goed valt, omdat de beschikkingsmacht over dit amulet tussen spelers overgedragen kan worden. Een vergelijkbare afweging werd gemaakt bij belminuten, waar het doorslaggevende argument gevonden werd in de waarde die belminuten in het maatschappelijke verkeer vertegenwoordigen.

Het OM (en de rechter) hoeven niet enkel terug te vallen op de uitspraken van de Hoge Raad met betrekking tot gegevens. De wetgever heeft gegevens in de strafwet een aparte positie gegeven in het wetboek van Strafrecht met artikel 80quinquies en hanteert daarbij de volgende definitie: "*Onder gegevens wordt verstaan iedere weergave van feiten, begrippen of instructies, op een overeengekomen wijze, geschikt voor overdracht, interpretatie of verwerking door personen of geautomatiseerde werken.*" Het wederrechtelijk kopiëren van gegevens kan vervolgd worden met gebruikmaking van artikel 138ab zodat de discussie of een gegeven een goed is in de zin van artikel 310 Sr achterwege blijft.

Privacyrecht

In de voorgaande twee rechtsgebieden stond de status van gegevens centraal: zijn gegevens een zaak? In het privacyrecht speelt die discussie minder. Belangrijker is de vraag welke rechten je hebt over je eigen gegevens.

Met ingang van 25 mei 2018 is de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van kracht. Deze vloeit voort uit een Europese Richtlijn en de Wet bescherming persoonsgegevens (Wbp) geldt dan niet meer. Het kernbegrip van de AVG is "persoonsgegeven". Kort

gezegd is dat een gegeven waarmee een natuurlijk persoon te identificeren is. Denk aan een naam, een adres, maar ook een IP-adres wordt als persoonsgegeven gezien. Voor het verwerken⁹ van persoonsgegevens zijn regels opgesteld. Zo is in de meeste gevallen toestemming van de betreffende persoon nodig en moet een (grote) organisatie een register van alle verwerkingen bijhouden.

Als betrokkene heb je het recht, of een gegeven nu een zaak is of niet, om persoonsgegevens die een organisatie van je heeft in te zien, te wijzigen of aan te vullen en zelfs te laten vernietigen. Maar deze rechten komen alleen toe aan de natuurlijke persoon die het betreft, het helpt de erfgenaam of de curator niet.

Conclusie

Gegevens zijn geen zaak, niet in het strafrecht en niet in het civiele recht. Hoewel er op verschillende manieren toch de kenmerken van zaken aan gegevens kunnen worden toegekend, bijvoorbeeld door aanvullende contractuele afspraken of via de uitspraken van de Hoge Raad, bestaat voor gegevens nog niet de bescherming die wel geldt voor goederen en zaken.

De hoeveelheid gegevens die we produceren neemt in sterke mate toe¹⁰. Ook het aantal toepassingen waarbij gegevens gebruikt en tussen platforms uitgewisseld worden groeit. Tenslotte lijkt het bewustzijn van burgers over het gebruik (en misbruik) van gegevens toe te nemen. Daarom verwacht ik dat het aantal rechtsvragen over de status van gegevens stijgt. Het zou mij niet verbazen als de wetgever op termijn de definitie van een zaak zal verruimen, bijvoorbeeld door de eis van stoffelijkheid van artikel 3:2 BW te schrappen. **N**

1. Onder andere in: '3Doc: Je gegevens zijn het nieuwe goud', AVROTROS NPO 3, 24 oktober 2016.
2. Het kan zijn dat een bestand dat gemaakt is onder de reikwijdte van de Auteurswet valt, omwille van de omvang van dit artikel werk ik dit niet verder uit.
3. T.F.E. Tjong Tjin Tai, 'Data in het vermogensrecht', *WPNR* 2015/149, p. 993-998.
4. B. Wessels, 'De curator en de cloud', *NJB* 2015/639, p. 818-821.
5. J.L. Naves, 'Data in de rechtspraktijk', *Computerrecht* 2018/2, p. 3-10.
6. Hof Arnhem 27 oktober 1983 NJ1984/80.
7. HR 3 december 1996, NJ, 1997, 574 m.nt 't Hart.
8. HR 31 januari 2012, LJN BQ9251, NJ 2012/536 m.nt. Keijzer.
9. Het woord verwerken kan misleidend werken omdat ook het opslaan van persoonsgegevens hieronder valt.
10. Het IT-bedrijf EMC schat dat in 2020 jaarlijks 44 biljoen gigabytes wordt geproduceerd, een gemiddeld huishouden produceert zoveel gegevens dat 318 iPhones van 32Gb gevuld kunnen worden.

Overeenkomsten komen tot stand door aanbod en aanvaarding daarvan (artikel 6:2017 lid 1 BW). Wanneer partijen het niet eens zijn over de betekenis van de inhoud van de overeenkomst, ontstaat een geschil over de uitleg van de overeenkomst. Geschillen over de uitleg van schriftelijke overeenkomsten komen veelvuldig voor in de rechtspraak van de Hoge Raad.¹ Bij uitleg van schriftelijke overeenkomst geldt de wilsvertrouwensleer als uitgangspunt (art. 3:33 en 3:35 BW). Uitleggen van overeenkomsten gaat over het achterhalen van de gemeenschappelijke partijbedoelingen. Centraal staan de naar redelijkheid en billijkheid gerechtvaardigde verwachtingen van partijen.² In het Haviltex-arrest heeft de Hoge Raad de norm gegeven voor de uitleg van overeenkomsten.³ In deze bijdrage staat centraal de vraag naar de uitleg van *smart contracts*.

Van Haviltex tot aan DSM/FOX

In het Haviltex-arrest uit 1981 heeft de Hoge Raad een antwoord gegeven op de vraag hoe in een schriftelijke overeenkomst de verhouding van partijen is geregeld en of deze overeenkomst leemte laat die moet worden aangevuld. Volgens de Hoge Raad kan hierop niet een antwoord worden gegeven alleen op grond van de taalkundige uitleg; voor de beantwoording van die vraag komt het immers aan op de zin die partijen in de gegeven omstandigheden over en weer redelijkerwijs aan deze bepalingen mochten toekennen en op hetgeen zij te dien aanzien redelijkerwijs van elkaar mochten verwachten. Bij de uitleg van schriftelijke overeenkomsten komt het neer op het achterhalen van de gemeenschappelijke partijbedoelingen. Tevens zijn van belang de omstandigheden van het geval. Een overeenkomst uitleggen op grond van de grammaticale interpretatiemethode is dus niet voldoende.

“Het contract wordt dan geprogrammeerd en wat geprogrammeerd is, wordt uitgevoerd. Dit is het code is law principe.”

De Hoge Raad heeft in 1993 twee arresten uitgewezen over de uitleg van CAO-bepalingen.⁴ Voor de uitleg van de CAO-bepalingen geldt een ander uitlegnorm dan de Haviltex-norm. CAO-bepalingen en eventueel daarbij behorende schriftelijke toelichtingen moeten in beginsel gelezen worden in het licht van de gehele tekst van de overeenkomst. CAO's komen tot stand na veel onderhandelingen en raken derden die niet direct

betrokken waren tijdens deze onderhandelingen. De uitlegnorm van CAO's is daarom objectiever en is (meer) gebaseerd op de grammaticale uitleg. De Haviltex-maatstaf en de CAO-norm lijken twee uitersten te zijn: de Haviltex-norm is meer subjectief en de CAO-norm is meer objectief.

Echter, in het DSM/Fox-arrest oordeelde de Hoge Raad dat er geen tegenstelling maar een vloeiende overgang bestaat tussen de Haviltex-norm en de CAO-norm.⁵ Immers, de Haviltex-maatstaf is soms objectief gekleurd en bij de CAO-norm gaat het om meer dan de grammaticale uitleg.

De vraag die centraal staat in deze bijdrage is of de uitleg van *smart contracts* een plaats heeft binnen dit het uitlegspectrum.

Uitleg van smart contracts

In een eerder nummer ben ik uitgebreid(er) ingegaan op het fenomeen *smart contracts*.⁶ Kort gezegd is een smart contract een overeenkomst waarin partijen bepaalde afspraken maken. Vervolgens worden deze afspraken vertaald naar een codetaal. Het contract wordt dan geprogrammeerd en wat geprogrammeerd is, wordt uitgevoerd. Dit is het *code is law* principe.

Stel: een student wil een kamer huren in Leiden. De student vindt een kamer aan de Breestraat voor €560,- per maand. Voorafgaand aan het coderen van de afspraken en deze vast te leggen in een smart contract, hebben huurder en verhuurder onder andere afgesproken dat huurder een borgsom moet betalen. Deze afspraak is vertaald naar *nulletjes en eentjes*. De huurder heeft het *smart contract* laten opstellen. Daarin is opgenomen dat de borgsom €1120,- bedraagt. Omdat het *code is law* principe geldt, is deze afspraak uitgevoerd en is het voorgenoemde bedrag afgeschreven van de bankrekening van de student. Tussen partijen ontstaat een geschil. De student is van mening dat hij een borgsom dient te betalen ter waarde van EUR 560,- (1 maand huur), omdat hij bij vorige verhuurders 'altijd' een borgsom heeft betaald ter waarde van 1 maand huur. De verhuurder meent dat de student een borgsom dient te betalen ter waarde van EUR 1120,- (2 maanden huur). Dat is namelijk in het *smart contract* bepaald. Daarbij maakt de huurder deze afspraak met 'alle' andere huurders. Wie gelijk heeft, is een kwestie van uitleg van het *smart contract*.

Gracia Sehdou

Uit de (summierlijk) behandelde jurisprudentie blijkt dat overeenkomsten doorgaans uitgelegd worden aan de hand van de geobjectiveerd subjectieve uitlegnorm (Haviltex) waarbij alle omstandigheden van het geval van belang zijn. Hierbij spelen ook de redelijkheid en billijkheid een rol. Deze uitlegmethode kan problematisch zijn bij toepassing op *smart contracts*. Immers, *smart contracts* zijn in beginsel onveranderlijk, worden automatisch uitgevoerd en houden geen rekening met veranderde omstandigheden (*code is law* principe), terwijl de Haviltex-maatstaf juist acht slaat op alle omstandigheden van het geval. Dit valt moeilijk te vertalen naar nulletjes en eentjes. Toch bestaat het idee dat door middel van *artificial intelligence* aanpassingen van de code mogelijk is op basis van ingebedde beginselen van redelijkheid en billijkheid en economische efficiëntie.⁷

“*Smart contracts* zijn in beginsel onveranderlijk, worden automatisch uitgevoerd en houden geen rekening met veranderde omstandigheden.”

Desalniettemin is het mogelijk om ook bij *smart contracts*, gebruik te maken van de bestaande uitlegmethoden. Bij de uitleg van een *smart contract* moet rekening worden gehouden met verschillende factoren. Allereerst dient opgemerkt te worden dat partijen bewust een huurovereenkomst zijn aangegaan. Meer specifiek hebben partijen voor een *smart contract* gekozen. De aard van deze overeenkomst brengt mee dat aanpassingen niet mogelijk zijn en dat het contract automatisch uitgevoerd wordt. Bij de uitleg van een *smart contract* dient daarom de aard van deze overeenkomst betrokken te worden. Dit is in lijn met bestaande jurisprudentie ten aanzien van schriftelijke overeenkomsten.⁸ Daarom is het van belang om te realiseren dat de werking van een *smart contract* niet zonder meer opzij kan worden gelegd. Tevens brengt mee het feit dat gekozen is voor dit type overeenkomst een zekere mate eigen verantwoordelijkheid. De student zal bijvoorbeeld moeten beargumenteren waarom hij het niet eens is met de borgsom, aangezien het aannemelijk is dat student weet hoe een *smart contract* uitgevoerd wordt. Naast de aard van het *smart contract* is tevens de inhoud ervan van belang bij de uitleg. Hierbij dient nagegaan te worden welke bepalingen partijen hebben opgenomen in hun *smart contract*. Relevant hierbij kan zijn wat partijen hebben afgesproken voordat deze afspraken gecodeerd werden. Gedacht wordt aan bijvoorbeeld (email)

correspondentie tussen partijen, maar ook eventuele telefoon gesprekken en meetings.⁹

Het is mogelijk om de Haviltex-maatstaf toe te passen op *smart contracts*. Dit is echter niet onproblematisch. De student kan bijvoorbeeld niet weigeren de borgsom te betalen door een beroep te doen op de (beperkende werking) van de redelijkheid en billijkheid (terwijl art. 6:248 BW van dwingend aard is), hoewel hij misschien wel een geldige reden heeft om niet te willen betalen. Immers, de afspraak over de borgsom wordt automatisch uitgevoerd en de beoordeling ervan vindt pas achteraf plaats. Dus de beoordeling van de inhoud van een smart contract is mogelijk, maar gebeurt op een ander moment in de tijd.

Slotwoord

Uit de kort behandelde jurisprudentie blijkt dat de uitlegproblematiek een ontwikkeling heeft doorgemaakt. Er zijn verschillende uitlegmethoden, variërend van subjectief naar (meer) objectief. De uitleg van een *smart contract*, zoals in het hierboven gegeven voorbeeld van de student, zal waarschijnlijk geschieden aan de hand van geobjectiveerd subjectieve Haviltex-norm. *Smart contracts* zijn onderhevig aan de bestaande uitlegmethoden. Hierbij dient, evenals bij schriftelijke overeenkomsten, rekening te worden gehouden met de omstandigheden van het geval, de aard van het smart contract en de redelijkheid en billijkheid. Jurisprudentie over uitleg van een *smart contract* ontbreekt nog. Het is dus nog afwachten hoe *smart contracts* daadwerkelijk uitgelegd zullen worden. **N**

1. Zie bijv. HR 24 februari 2017, ECLI:NL:HR:2017:308, RvdW 2017/306; HR 18 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3623, NJB 2016/77 en HR 12 oktober 2012, ECLI:NL:HR:2012:HRBX5572, NJ 2012/589.

2. R.P.J.L. Tjittes, ‘Uitleg van schriftelijke contracten, RM Themis 2005-1.

3. HR 13 maart 1981, ECLI:NL:HR:1981:AG4158, NJ 1981/635.

4. HR 17 september 1993, ECLI:NL:HR:1993:ZC1059, NJ 1994/173 en HR 24 september 1993, ECLI:NL:HR:1993:ZC1072, NJ 1994/174.

5. HR 20 februari 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO1427, NJ 2005/493.

6. G. Sehdou, ‘Smart contracting in de vastgoedwereld. Over hoe technologische ontwikkelingen onze wereld binnendringen’, Novum 2018/1, p. 4-6. Voor een beter begrip van dit artikel is het aan te raden om ook het februari-nummer te lezen.

7. M. von Haller Gronbaek, ‘Blockchain 2.0, smart contracts and challenges’, 16-06-2016, <https://www.twobirds.com/en/news/articles/2016/uk/blockchain-2-0-smart-contracts-and-challenges>.

8. HR 1 juli 1985, ECLI:NL:HR:1985:AB7672, NJ 1986/692 (Frenkel/ KRO).

9. Ten aanzien van telefoon gesprekken en meetings geldt uiteraard dat de partij die daarop een beroep doet, de bewijslast draagt. Dit zal niet gemakkelijkebewijsklus zijn.

Hoe Hugo Klynstra

Veel meisjes zullen er in hun jonge jaren van hebben gedroomd (of doen dat misschien nog steeds); altijd rondhuppelen in mooie jurken, prachtige parelmoeren kettingen dragen en onbeteugeld genieten van eeuwige rijkdom. Het is een meisjesdroom die in vervulling gaat: prinses worden! Het is maar enkelen op deze aarde gegund deze titel te mogen voeren. Een paar van de gelukkigen zijn uiteraard onze eigen Prinses Máxima, Prinses Carolina van Monaco en Prinses Victoria van Zweden. Vrouwen zijn echter niet de enigen die zo'n leven wel zien zitten; ook sommige jongens dromen ervan om prins te worden. Een van die jongens was Hugo Klynstra, het oudste achterkleinkind van prinses Juliana en prins Bernhard. Maar hoe word je dat nou precies, prins of prinses?

Artt. 1 en 2 lid 1 Wet op de adeldom (hierna: Woa) bepaalt dat de verlening van adeldom geschiedt bij koninklijk besluit door verheffing, inlijving of erkenning. De laatste verheffing heeft nog voor de oorlog plaatsgehad. Deze eer kwam toe aan Johan Fredrik Theodoor van Valkenburg. Hij werd in de adelstand verheven omdat zijn voorouders vóór 1795 drie generaties lang in het stadsbestuur (van Haarlem en Amsterdam) hadden plaatsgenomen. Sinds een koninklijk besluit van 31 maart 1939 mocht hij zich Jonkheer Van Valkenburg noemen.¹ Tegenwoordig worden alleen nog leden van het Koninklijk Huis verheven (art. 2 lid 2 Woa). Uit artt. 7 en 8 Wet lidmaatschap koninklijk huis volgt dat de vermoedelijke opvolger van de Koning de titel van Prins respectievelijk Prinses draagt. Deze titel wordt uitsluitend verleend aan onder anderen de echtgenoot van de Koning of de kinderen die zijn geboren uit een huwelijk van de Koning. Zo zijn bij koninklijk besluit van 25 januari 2002, met ingang van de voltrekking van het huwelijk tussen haar en Willem-Alexander, aan Máxima de titels “Prinses der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau” en het predicaat “Koninklijke Hoogheid” verleend.²

Daarnaast kan op grond van art. 2 lid 4 Woa worden erkend dat bepaalde personen tot de adel behoren. Dit gebeurt alleen ten aanzien van personen die tot een geslacht behoren dat vóór 1795 reeds tot de inheemse adel behoorde.

Een laatste manier waarop adeldom kan worden verleend is via inlijving. Inlijving vindt plaats wanneer personen wier geslacht behoort tot een wettelijke erkende adel van een staat met een vergelijkbaar adelsstatuut verzoeken te

worden ingelijfd in de Nederlandse adel. Daarbij gelden wel een aantal aanvullende voorwaarden ten aanzien van het moment waarop het verzoek wordt ingediend, zo komt naar voren uit art. 2 lid 3 Woa.

“Bij de inlijving is namelijk vastgesteld dat de nakomelingen in mannelijke lijn van prins Carlos de titel prins of prinses krijgen.”

De familie De Bourbon de Parme is in 1996 ingelijfd in de Noord-Nederlandse adel. Deze familie kent een rijke geschiedenis die zich in zo ongeveer heel Europa afspeelt en die te complex is om dit artikel te behandelen. Hier wordt daarom alleen de meest recente en voor dit onderwerp relevante familiehistorie geschetst. U wellicht welbekend werd Spanje van 1939 tot 1975 geregeerd door dictator Franco. Deze laatste herstelde in 1947 de in 1931

Bron: <https://www.volkskrant.nl/binnenland/hugo-klynstra-is-sinds-vandaag-een-prins-wat-betekent-dit-voor-het-huis-de-bourbon-de-parme~a4575008/>, André Evers

gefallen Spaanse monarchie, hoewel er toen geen koning was. Franco had de kleinzoon van de laatste koning, Juan Carlos de Bórbon, echter voorbereid om hem op te volgen. Juan Carlos liet de aanspraak op de troon echter overgaan op zijn zoon, Carlos Hugo, die in 1964 trouwde met de Nederlandse Prinses Irene en overigens in 1979 afstand deed van zijn aanspraak op de Spaanse troon. Zij hebben vier kinderen gekregen, die door de inlijving in de Nederlandse adel allen de titel prins respectievelijk prinses mogen voeren. Bij de inlijving is namelijk vastgesteld dat de nakomelingen in mannelijke lijn van prins Carlos de titel prins of prinses krijgen.³

bloed: een prins werd

Hanneke Vollaers

Hun oudste zoon, Carlos de Bourbon de Parme, heeft in 1997 buitenechtelijk een kind, Hugo, gekregen, met wie hij destijds geen familierechtelijke betrekkingen wenste te hebben. Om die reden heeft Hugo bij zijn geboorte de achternaam van zijn moeder, Klynstra, gekregen.⁴ Dit betekent dat Hugo niet de adellijke titels van zijn vader mag voeren, zo blijkt uit art. 1:5 lid 11 BW. In 1999 heeft de Rechtbank Zutphen het vaderschap van Carlos wel ‘gerechtelijk vastgesteld’.⁵

“In 1999 heeft de Rechtbank Zutphen het vaderschap van Carlos wel ‘gerechtelijk vastgesteld’.”

Hugo, inmiddels volwassen geworden, was blijkbaar niet tevreden met de hier geschetste gang van zaken en diende op grond van art. 1:7 BW een verzoek tot geslachtsnaamswijziging in. Bij besluit van 14 september 2015 heeft de minister dit verzoek ingewilligd en aangegeven dat hij voornemens is een voordracht aan de Koning te doen voor een Koninklijk Besluit, waarbij de geslachtsnaam van Hugo wordt gewijzigd van die van zijn moeder in die van zijn vader, voorafgegaan door de titel prins en het predicaat Koninklijke Hoogheid.⁶ Hugo’s vader Carlos kon zich hier niet in vinden en verzette zich, samen met het Koninklijk Huis de Bourbon de Parme, tegen de naamswijziging, tot aan de Raad van State aan toe. Op 1 januari 1998 is het gewijzigde art. 1:5 lid 2 BW in werking getreden. Op grond van deze wijziging is de gerechtelijke vaststelling van het vaderschap mogelijk geworden, waardoor voor deze kinderen geldt dat gekozen kan worden voor de geslachtsnaam van de moeder of van de vader. Carlos en het Huis betogen dat het gewijzigde art. 1:5 lid 2 BW niet van toepassing is op een kind met wie de familierechtelijke betrekkingen vóór de datum van inwerkingtreding zijn ontstaan en dat de gerechtelijke vaststelling van het vaderschap d.d. 1 april 1999 terugwerkt tot het moment waarop Hugo geboren is, in 1997. De Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: de Afdeling) oordeelt echter dat art. 1:5 lid 2 BW onmiddellijke werking heeft, wat meebrengt dat deze bepaling ook van toepassing is wanneer het vaderschap is vastgesteld ten aanzien van kinderen die vóór de inwerkingtreding van de bepaling zijn geboren.

Bovendien betogen Carlos c.s. dat art. 3 Woa, dat bepaalt dat adeldom ook overgaat op kinderen die buiten het huwelijk zijn geboren, niet van toepassing is ingeval

het vaderschap gerechtelijk is vastgesteld. De Afdeling haalt ook door deze redenering een streep: uit art. 1:5 lid 11 BW, in samenhang gelezen met art. 3 Woa, volgt dat adeldom automatisch overgaat als het verzoek tot geslachtsnaamswijziging wordt ingewilligd.⁷ Daarbij komt dat Carlos door de inlijving bij de Nederlandse adel tot die adel is gaan behoren. Daarom is op hem het Nederlandse adelrecht van toepassing en wordt voor de vererving van de titel en het predicaat aan het buitenlandse adelstatuut geen betekenis meer ontleend.⁸ Tot slot overweegt de Afdeling dat er geen reden bestaat om art. 3 Woa buiten toepassing te laten: de omstandigheid dat het vaderschap gerechtelijk is vastgesteld, is in deze bepaling verdisconteerd en het feit dat Carlos als enige niet-lid van het Koninklijk Huis het predicaat Koninklijke Hoogheid mag dragen, maakt het niet dat zijn positie zich zodanig van de overige adel in Nederland onderscheidt dat op grond van art. 1 Twaalfde Protocol bij het EVRM een afwijkende behandeling is aangewezen.⁹

“Zo gaat een jongensdroom in vervulling:
Hugo is een prins geworden!”

Hiermee is de kous af: Hugo is voortaan Zijne Koninklijke Hoogheid Carlos Hugo Roderik Sybren prins de Bourbon de Parme. Dat klinkt toch wat chiquer dan Hugo Klynstra, niet waar? Zo gaat een jongensdroom in vervulling: Hugo is een prins geworden! **N**

1. ‘De laatste Nederlander die in de adelstand werd verheven’, *vernoeming.nl* (online: <https://www.vernoeming.nl/de-laatste-nederlander-die-in-de-adelstand-werd-verheven>).

2. *Stb.* 2002, 41, p. 1.

3. B. Dirks, ‘Hugo Klynstra is sinds vandaag een prins: wat betekent dit voor het Huis de Bourbon de Parme?’, *de Volkskrant* 28 februari 2018.

4. R. Meijer, ‘Nederland krijgt er waarschijnlijk een nieuwe prins bij – hij heet Hugo en is al 21 jaar oud’, *de Volkskrant* 13 januari 2018.

5. H. de Zeeuw, ‘Hugo Klynstra (21) voortaan Koninklijke Hoogheid Carlos Hugo’, *NRC* 28 februari 2018.

6. ABRvS 28 februari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:680, r.o. 2.1.

7. ABRvS 28 februari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:680, r.o. 11.1.

8. ABRvS 28 februari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:680, r.o. 11.4.

9. ABRvS 28 februari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:680, r.o. 13.1 en 13.3.

Jij als belangrijk persoon in de zaak

Terwijl de media met

Sinds 5 februari is Nederland bezig met een van de grootste strafzaken ooit: de zaak tegen Willem Holleeder. Vanaf december 2014 zit hij al in voorarrest. In de tussentijd is hij voorwaardelijk vrij geweest, maar doordat hij Peter R. De Vries met de dood heeft bedreigd tijdens zijn proeftijd zit hij nu toch weer vast.¹ Door deze schending tijdens de voorlopige invrijheidstelling moet Holleeder ook de laatste drie jaar uitzitten die hem opgelegd werd voor de afpersing van Willem Endstra. Holleeder is een bekende crimineel geworden door de Heineken-ontvoering samen met Cor van Hout. Hiervoor heeft hij eerder vastgezet. De afgelopen jaren is er in Nederland veel te doen geweest rondom Willem Holleeder. Zo bracht zijn zus Astrid Holleeder twee boeken uit, genaamd *Judas* en *Dagboek van een Getuige*. Deze gaan over hem en hun familiesituatie.² De zussen en de ex-vrouw van Holleeder kwamen in 2015 naar buiten met verklaringen tegen hun broer en ex-man. Hierin werd bekend dat Willem zichzelf als “knuffelcrimineel” en BN’er ziet. De media bemoeien zich veel met de zaak en ook de zussen zelf zijn naar de media gestapt. De zussen worden mede hierdoor ook verweten dat ze alleen verklaard hebben om er zelf beter van te worden. Speelt de media een te grote rol bij de actie van de zussen en wat vindt de rechtbank ervan?

De context

Holleeder zit vast als verdachte voor betrokkenheid bij zes liquidaties. Deze zes mannen waren alle zes rivalen van hem in de onderwereld. In 2016 is aan de aanklacht toegevoegd dat hij een moord beraamd zou hebben op zijn zussen – Astrid en Sonja Holleeder – alsmede op Peter R. De Vries.³ De meest gekke verdenking voor Willem is de moord op Cor van Hout in 2003. Cor van Hout pleegde samen met hem de Heinekenontvoering en samen vluchtten ze daarna ook naar Parijs. Wat het nog vreemder maakt, is dat Cor van Hout getrouwd was met Sonja Holleeder. Naast de verdenking van deze zes moorden wordt Holleeder ook verdacht van twee pogingen tot moord of doodslag en van deelname aan een criminele organisatie.⁴ Eén verdenking van moord ziet op hetzelfde slachtoffer als een van de tenlastegelegde pogingen tot doodslag.⁵ Vandaar dat er gesproken wordt van vijf moorden in de zaak.⁶

Publiciteit door de familie

Het is bekend dat Holleeder tijdens zijn vrijlating zelf veel de media heeft opgezocht. Zo was Holleeder te gast bij het programma College Tour, waarvoor hij geen bijdrage

<https://www.nrc.nl/nieuws/2018/02/02/holleeder-vs-holleeder-op-leven-en-dood-a1590820>

ontving en waar geen afspraken gemaakt waren over wat hij wel of niet mocht zeggen.⁷ Door dit soort publiciteit werd Holleeder toch wel gezien als een aardige man. Hier is door het boek *Judas* – het boek van Astrid Holleeder – een einde aan gemaakt.

De zussen hebben door de boeken en het uitbrengen van de tapes zelf ook de publiciteit opgezocht. Het OM betreurt dit, maar vindt dat het niet afdoet aan de waarde van de verklaringen.⁸

“De zussen wilden niet dat Willem vrijkwam, omdat ze bang waren dat hij hen dan iets aan zou doen.”

Astrid beschrijft in *Judas* dat zij en Sonja besloten hebben naar de media te stappen⁹, omdat het OM het naar buiten brengen van de verklaringen steeds uitstelde. Het OM wilde het zolang uitstellen dat het niet mee zou tellen bij de beoordeling van het verlengen van het voorarrest. De zussen wilden niet dat Willem vrijkwam, omdat ze bang waren dat hij hen dan iets aan zou doen. In de media worden de tapes zorgvuldig besproken en er worden ook uitspraken gedaan als “Het zou me verbazen als hij geen levenslang krijgt.”¹⁰ Ook is er commentaar op het uitbrengen van de boeken door Astrid Holleeder. In *Judas* wordt beschreven hoe de jeugd was, hoe de vrouwen

tegen je broer: Willem Holleeder

grote ogen toekijkt

Manon van der Zwart

besluiten te getuigen en hoe Willem met hun omgaat. Het bevat belastende informatie over het proces wat nu bezig is. Mede daarom is er veel commentaar vanuit het OM, maar ook vanuit de media. Het boek is natuurlijk vanuit één gezichtspunt beschreven en daarom niet geheel objectief. Astrid zegt daarover dat zij en de andere vrouwen er klaar mee waren om steeds maar te wachten tot het OM actie ondernam. Dit omdat zij elke dag vreesden voor hun leven en dat van hun kinderen. Gek genoeg zijn er meer boeken over Holleeder uitgegeven. Zo heb je *Het proces van Holleeder* van E. Heesen en *Tijdperk Willem Holleeder* van John van den Heuvel. Er zijn al zoveel andere boeken uitgebracht rondom Holleeder dat het eigenlijk helemaal niet zo gek is dat ook Astrid een boek uitbrengt over de hele situatie.

Geloofwaardigheid van de zussen

In 2013 heeft Sonja Holleeder een deal gesloten over de erfenis van haar echtgenoot, Cor van Hout. In ruil voor het niet vervolgd worden voor witwassen en belastingontduiking betaalde ze meer dan een miljoen euro. Hieruit blijkt dat Sonja meer geld had dan dat in de boeken beschreven wordt. Willem Holleeder zegt door deze deal geweten te hebben dat Sonja loog en dat hij haar daardoor is gaan bedreigen¹¹

“Door de media is volgens sommigen een eerlijk proces onmogelijk geworden.”

Omgaan met publiciteit door de rechtbank

De rechtbank geeft een duidelijk signaal af wat betreft de media. Zo moet iedereen die de Bunker – de plek waar de rechtszittingen plaatsvinden – betreedt door een grondige controle. Er mag niet gefilmd worden en ook foto's maken is niet toegestaan. De rechtbank heeft ook het verzoek van journalisten om geluidsopnames te maken afgewezen.¹² Als de verklaringen naar buiten zouden komen, zou het zo kunnen zijn dat de andere getuigen hun verklaringen daarop gaan afstemmen en dat is in het kader van de waarheidsvinding – wat centraal staat in het strafrecht – ongewenst. Door de media is volgens sommigen – waaronder advocaat Yehudi Moskowitz – een eerlijk proces onmogelijk geworden.¹³ In het Passage-proces is Willem al medeverantwoordelijk verklaard voor de moord op Kees Houtman – ook een van de slachtoffers in deze zaak, terwijl hij daarvoor nog niet terecht gestaan heeft. Dit maakt de zaak nog wat ingewikkelder.¹⁴

Conclusie

Het is goed dat er kritisch gekeken wordt naar de verklaringen en ook de boeken van de zussen, maar er moet ook niet te snel besloten worden dat het allemaal subjectief is en ze alleen maar ongeloofwaardig zijn. Meer reflectie op de publiciteit rondom deze rechtszaak is geboden: er worden allerlei meningen gedeeld waardoor het oordeel al bijna bepaald lijkt te zijn voordat het proces begint. Doordat de zussen soms als ongeloofwaardig afgeschilderd worden in de media zonder naar de achtergrond te kijken, wordt ook over de verklaringen weer een te snel oordeel geveld in de samenleving. Indirect denk ik dat dit druk kan uitoefenen – op welke manier dan ook – op het proces, waardoor naar allebei de kanten – zowel de zussen/het OM als Willem Holleeder – geen eerlijke afweging plaats kan vinden. De verklaringen van de zussen zijn naar mijn oordeel heel waardevol voor het proces; anderen denken dat het is om zichzelf te redden. Een vraag die je jezelf hierbij kan afvragen is: waarom je je eigen broer zou verraden als je dat niet écht moet doen? **N**

1. Zie: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/04/11/hoge-raad-holleeder-moet-rest-straf-uitzitten-a1554114>
2. Zie: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/binnenland/wat-zei-willem-holleeder-negen-angstaanjagende-fragmenten>
3. Zie: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/05/23/strafzaak-tegen-holleeder-januari-2018-van-start-a1560065>
4. Zie: <https://www.om.nl/onderwerpen/zaak-willem/>
5. Zie: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/02/02/de-neus-35-jaarmisdaad-a1590814>
6. Zie: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/02/05/het-om-wil-af-van-de-holleeder-mythe-a1591027>
7. Zie: <https://www.volkskrant.nl/televisie/holleeder-laait-in-college-tour-duidelijk-niet-het-achterste-van-zijn-tong-zien~a3330424/>
8. Zie: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/02/05/het-om-wil-af-van-de-holleeder-mythe-a1591027>
9. Zie: <https://www.ad.nl/binnenland/justitie-wil-holleeder-vloeren-met-getuigenissen-zussen~a6c4a19c/>
10. Zie: <https://www.rtlnieuws.nl/nederland/monsterproces-willem-holleeder-het-zou-me-verbazen-als-hij-geen-levenslang-krijgt>
11. Zie: <https://www.rtlnieuws.nl/nederland/sonja-holleeder-getuigt-tegen-liefelingsbroer-willem-is-tot-de-laatste-vezel-gespannen>
12. Zie: <https://www.om.nl/onderwerpen/zaak-willem/@102048/rechtbank-opnames/>
13. Zie: <http://www.advocatenblad.nl/2018/02/05/eerlijk-proces-willem-holleeder-is-vrijwel-onmogelijk/>
14. Zie: <https://www.ad.nl/binnenland/een-eerlijk-proces-willem-holleeder-is-vrijwel-onmogelijk-enrsquo~a612d116/>

Robotrechten – de opkomst

In oktober 2017 kreeg Saoedi-Arabië er een bijzondere nieuwe burger bij. Haar naam is Sophia, haar vader Hanson Robotics Ltd.¹ Ze is de eerste en tot nu toe enige robot ooit die staatsburgerschap heeft verworven: een juridische status die normaliter uitsluitend beschikbaar is voor mensen van vlees en bloed. Op zowel *social media* als in de traditionele nieuwskanalen is hoofdzakelijk kritiek geuit op de vrijheid die Sophia heeft vergeleken met ‘echte’ Saoedische vrouwen – zo hoeft er geen sluier over haar doorzichtige hoofd en heeft ze geen mannelijke voogd toegewezen gekregen. Minder aandacht wordt echter besteed aan het gegeven dat de juridische deur op een kier is gezet voor een heel nieuw soort burger. Sophia heeft een nog onbepaald pakket aan rechten en verplichtingen verkregen, zonder dat het apparaat het bewustzijn heeft om daar vrij over te kunnen beschikken.

“Als niks uitzonderlijk geavanceerd of menselijk is aan Sophia, waarom is dan de moeite genomen om haar staatsburger te maken?”

Hoewel de robot inmiddels meditatie sessies leidt² en qua uiterlijk gelijkenis vertoont met robot Ava uit *Ex Machina* (2014), moet er nog veel gebeuren wil ze de Turing-test net zo elegant verslaan als haar fictieve soortgenoot. Ze beschikt over Artificial Intelligence (AI), maar dat wil slechts zeggen dat ze in staat is om taken uit te voeren als gezichtsherkenning en vertaling, waar tot voor kort een menselijk brein voor nodig was. Tegenwoordig zijn dergelijke functies onderdeel van het dagelijks leven in de vorm van Siri, irisscans op het vliegveld en online schaakspelletjes. Volgens Ben Goertzel, Chief Scientist bij Hanson Robotics en degenen die Sophia's ‘brein’ heeft ontworpen, kunnen we echter nog niet spreken van het bestaan van Artificial General Intelligence (AGI), de term die een denkvermogen aanduidt dat gelijk staat aan dat van een mens³. Pas wanneer dat bestaat kunnen er vragen opkomen over het

bewustzijn van dergelijke machines en of dit ethische consequenties heeft. Tot die tijd echter zijn robots zoals Sophia slechts ‘sophisticated puppets’, zoals Yann LeCun, hoofd AI Research bij Facebook, haar omschreef. Maar als er niks uitzonderlijk geavanceerd of menselijk is aan Sophia, waarom is dan de moeite genomen om haar een staatsburger te maken?

Saoedi-Arabië is een van de strengste landen ter wereld als het aankomt op het verwerven van staatsburgerschap. Zo kunnen kinderen van een Saoedische vrouw en een buitenlandse man pas burger worden wanneer ze fysiek in de puberteit komen en aan bepaalde voorwaarden voldoen, en komt het slechts bij hoge uitzondering voor dat een buitenlander toestemming krijgt voor naturalisatie. De voorwaarden voor dit laatste zijn onder andere dat de kandidaat een ‘sound mind’ moet hebben, meerderjarig moet zijn en al 10 jaar in het land hebben gewoond⁴ – en zelfs dan kan het verzoek zonder opgave van redenen worden afgewezen. Sophia voldoet aan geen van deze vereisten, dus lijkt er voor haar een bijzondere route te zijn genomen om haar staatsburgerschap voor elkaar te krijgen. De vraag is nu dus niet alleen waarom er moeite is gedaan om de robot een staatsburger te maken, maar waarom juist Saoedi-Arabië dit mogelijk heeft gemaakt en hoe dit kon gebeuren ondanks de strenge regulering.

Bron: https://unsplash.com/photos/0E_vhMVqL9g

Jetske Krabbendam

Het is niet makkelijk om hier een antwoord op te vinden, aangezien de meeste berichtgeving gefocust is op de robot zelf en minder op de juridische en strategische vragen. Zowel Saoedi-Arabië als Hanson Robotics hebben geen verklaring afgelegd over hoe en waarom het burgerschap tot stand is gekomen. We kunnen hun motieven dus alleen maar raden door de uitkomst te analyseren, te beginnen met het resultaat voor Saoedi-Arabië. Sommige critici leggen het fenomeen uit als een publiciteitsstunt om het Future Investment Initiative techcongres in Riyadh te promoten⁵ om het koninkrijk het imago te geven van een vooruitstrevende en ver ontwikkelde samenleving. Hoewel dit voor het land hoogstwaarschijnlijk één van de doeleinden was, verklaart dit nog steeds niet waarom er door beide partijen gekozen is voor staatsburgerschap. De aanwezigheid van de robot zelf was waarschijnlijk al voldoende geweest voor internationale krantenkoppen, en het is maar de vraag of het extra effect dat is behaald met het introduceren van een nieuw soort burger opweegt tegen de neveneffecten. Er is namelijk veel kritiek geuit op de hypocrisie van het Saoedische naturalisatiebeleid en de aandacht is verlegd van de conferentie naar de bredere discussie over de toekomst van AGI. De strategie van Saoedi-Arabië heeft zich dus tegen zichzelf gekeerd, maar geldt dat ook voor de andere speler: Hanson Robotics?

Het techbedrijf heeft als officiële doelstelling het verbeteren van de toekomst door AI te voorzien van empathie en uiteindelijk te ontwikkelen tot ‘super intelligent genius machines’⁶ die de problemen van de mensheid op kunnen lossen. In deze verwoording is de technologie ondergeschikt aan degenen die haar hebben ontworpen. In interviews met Ben Goertzel komt echter een heel ander beeld naar voren: hij ziet de komst van AGI als de volgende stap in de evolutie van de mens. Zijn eigen samenvatting is: “I think each of us will have a choice: one is brain-computer interfacing and jacking yourself into (...) the AI mindcloud. Another alternative may be to stay in your traditional human form and (...) live in the people zoo.”⁷ Goertzel droomt van het scheppen van een hogere klasse dan de mens, en daarin is hij niet alleen. Zo haalde zijn initiatief SingularityNET, een platform om AI technologie te delen en te verbeteren, bij een ICO (een soort crowdfunding via cryptocurrency) binnen een minuut 36 miljoen dollar op⁸. Ook de

verschillende in AI gespecialiseerde academici die betoogden dat Sophia lang niet zo geavanceerd is als ze wordt gepresenteerd, gaven aan het ontstaan van AGI uiteindelijk wel te verwachten. In dit wereldbeeld is het burgerschap van een enkele primitieve robot meer dan alleen een PR-stunt; het is een opstap naar het gelijkmaken van mens en machine. Goertzel heeft het al over de stap die daarop volgt, namelijk het plaatsen van de machine boven de mens.

“Hanson Robotics en Saoedi-Arabië hebben het startschot gegeven voor een nieuwe en bizarre ontwikkeling in het personenrecht.”

Hanson Robotics en Saoedi-Arabië hebben door het toekennen van staatsburgerschap aan een robot niet alleen de schijnwerper gericht op een sprekende pop, ze hebben het startschot gegeven voor een nieuwe en bizarre ontwikkeling in het personenrecht. Op dit moment is het Europees Parlement bezig met het opstellen van uitgebreide regulering ten aanzien van robots en AI. In de plannen staat onder andere het creëren van een nieuwe, elektronische rechtspersoon, bedoeld voor de meest ontwikkelde robotica. Hoewel we niet weten of, en zo ja, wanneer er technologie ontstaat die werkelijk zelf beslissingen kan maken, lijkt het verstandig om hier juridisch op te anticiperen. Hopelijk zien de leden van de commissie die hier op ziet, het belang in van het waarborgen van mensenrechten tegen de opkomst van het nepverstand, de AI, en zijn ze niet van plan binnenkort in de dierentuin te gaan wonen. **N**

1. Zie: <https://nos.nl/artikel/2200056-robot-sophia-zonder-hoofddoek-is-nu-saudisch-staatsburger.html>
2. Zie: <https://arxiv.org/abs/1709.07791>
3. Zie: <https://www.theverge.com/2017/11/10/16617092/sophia-the-robot-citizen-ai-hanson-robotics-ben-goertzel>
4. Zie: <http://gulfmigration.eu/saudi-arabia-saudi-arabian-nationality-law/>
5. Zie: <https://www.theverge.com/2017/10/30/16552006/robot-rights-citizenship-saudi-arabia-sophia>
6. Zie: <http://www.hansonrobotics.com/about/company/>
7. Zie: <https://youtu.be/FBzlqD0biww> vanaf 8:26
8. Zie: <https://cointelegraph.com/news/ico-to-build-next-generation-ai-raises-36-million-in-60-seconds>

Een wijs mens is iemand die zijn wetenschappelijke deskundigheid onderwerpt aan de opgave van de beslissing. Volgens Paul Scholten (1875-1946) geldt dit ook voor de rechter. Niet de scherpzinnige rechter of de geleerde, maar de wijze rechter is voor het recht het ideaal. (AD134/DG134) Wijs is de rechter, die zijn wetenschap en geleerdheid ondergeschikt maakt aan het handelen: aan de gewetensbeslissing die van hem verwacht wordt. De wijze rechter wentelt de verantwoordelijkheid niet van zich af, noch op de (illusoire) positieve gegevenheid van wetten en feiten, noch op enig (natuurrechtelijke) idee of principe.

Inderdaad vergt dit een soort moed: een vastberadenheid of besluitvaardigheid. Het vraagt om de moed het eigen oordeelsvermogen aan te spreken. Het maakt wijsheid onwetenschappelijk. Hoewel het recht en de praktische verantwoordelijkheid van de rechter ook wetenschappelijke dimensies kent en bepaalde vaardigheden vereist, is recht geen wetenschap of geleerdheid en is het al helemaal geen vaardigheid. Het recht, zegt Scholten, is een vorm van kunst: het proces van rechtsvinding is een esthetisch proces. (VGI-455) De faculteit van het recht behoort een soort kunstacademie te zijn.

Om de wijsheid die hier centraal staat verder te profileren is het interessant om het denken te laten bijlichten door iemand die aan de ratio weliswaar altijd grote waarde heeft toegekend, maar die tegelijk ook uiterst scherp de beperkingen daarvan heeft onderscheiden: Erasmus van Rotterdam (1469-1536), de zogenaamde 'Koning der Humanisten' en 'voorloper van het moderne rationalisme'.

Bij Erasmus kunnen wij lezen dat ware wijsheid ook een zekere dwaasheid behelst. Zonder deze dwaasheid wordt wijsheid hard en slecht. In zijn *Lof der Zotteit* zet Erasmus zich kritisch uiteen in relatie tot de Stoa. Nu omvat dit stoïcisme veel meer dan slechts de bekende wijsgerige stroming uit antieke tijd; ook Erasmus was zich daarvan al bewust. Eigenlijk is zij een steeds terugkerend crisisverschijnsel in de geschiedenis van de mensheid. Ook in moderne tijd toont het zich weer, vooral in het verlichtingsdenken, in het moderne rationalisme, het cultuurrecht en het positivisme. De stoïcijn trekt zich terug in zijn redelijke 'burcht van geluk'. In wankelende weerbaarheid tegenover nietigheid en tragiek, zó toont hij zijn 'standvastigheid' en haar gebrek aan vitaliteit. Aan hetgeen slechts beperkte, eindige betekenis heeft wordt absolute waarde toegekend: 'Deus sive natura' (Spinoza);

'Deus sive historia' (Hegel); 'Deus sive cultura' (Cliteur et al), et cetera. Structureel doet men steeds hetzelfde. Zo wordt de oneindigheid verspeeld en de wijsheid van de rechter gebreideld.

De Stoa, vooral het stoïcisme van de Romeinse rechtsgeleerden aan het begin van onze jaartelling, is sterk bepalend geweest voor wat wij nu nog altijd onder het recht verstaan en hoe wij ons daartoe moeten verhouden. Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius en Cicero zijn de bekendste vertegenwoordigers van deze filosofie, die ook het natuurrecht geïntieerd hebben. Ook Romeinen als Tiberius Gracchus en Cato hebben aan de levenswijsheid van de Stoa hun voorbeeld genomen: innerlijke onverstoorbaarheid en onaantastbaarheid waren hun hoogste waarden.

Ook de 'Nieuwe Stoa' van de Leidse rechtsgeleerde Justus Lipsius (1546-1606) en Baruch Spinoza (1632-1677), uit Oegstgeest, moeten hier genoemd worden. De Nieuwe Stoa wilde het christendom met de wijsheid van het stoïcisme verbinden, om ook voor moderne tijd (de Renaissance) haar relevantie te bewaren. Volgens Erasmus echter moest een dergelijke poging op misverstanden berusten. Al in de door hem bezorgde uitgave van Seneca (±4 v.Chr.-65 n.Chr.) heeft Erasmus erop gewezen dat de wijsheid der stoïcijnen onverenigbaar is met die van het christendom, maar datzelfde blijkt ook uit zijn *Lof der zotteit*.

Erasmus over de stoïsche wijze

Bij de Stoa was alles wat er in de wereld gebeurt van tevoren gedetermineerd. De mens is slechts vrij en autonoom in zijn reactie op dit onwillekeurige gebeuren. Zijn wijsheid is bepalend voor zijn geluk. Wijsheid is theoretische en praktische geleerdheid: de wijze is een geleerde. Het goede leven betekent rationeel inzicht te hebben in de noodzakelijkheid der dingen, in de logica van het kosmische geheel. Het devies is om daaraan te gehoorzamen door deugdzaam te leven. Het recht is, wat de mens van nature beveelt: wat hij krachtens de natuur (het objectieve recht) moet doen en laten. Het recht is het natuurlijk vermogen dat de wereld ordent. Door zijn redelijke vermogens kan de mens daarin participeren: recht is 'de juiste rede' die standvastig met deze natuur (dit 'objectieve recht') in overeenstemming is. De menselijke rede is niet volmaakt, zoals de goddelijke dat is, zodat hij daar doorgaans bij ten achter blijft. Maar de wijze heeft zijn vermogen zodanig ontwikkeld dat het de bevelen

Timo Slootweg

van de objectieve rede precies weet te bepalen en ze - zonder uitzondering - weet te volgen, in weerwil van zijn hartstochten, die hem van het rechte pad afbrengen.

‘Het lot leidt hem die wil, maar sleept hem die niet wil.’ Ofwel aanvaardt de mens de ordenende kracht die de kosmos bezielt, ofwel ondergaat hij die. De berusting in wat niet veranderd kan worden is typisch voor de stoïsche wijsheid. Dat wat we niet kunnen beheersen, het lot, noodzakelijke gebeurtenissen (rampspoed), kan ons niet werkelijk van de wijs brengen, zolang we (door middel van de rede) maar goed onderscheiden dat dit alles ‘nu eenmaal’ bij het leven hoort. Door de kracht van de rede onbewogen blijven gehoorzamen aan wat toch niet te voorkomen valt.

We moeten leven in overeenstemming met de natuur en onze gemoedsrust niet door noodzaak en toeval laten verstoren. ‘We mogen de natuur geen verwijten maken’. Hartstochten leveren ons uit aan een onbekende, toevallige realiteit die hooguit van relatieve betekenis is. De wereld der verschijnselen is een schijnwereld die als zodanig door de rede doorzien en genegeerd moet worden. Toevalligheden, singulariteiten en andere bijzonderheden zijn ze niet werkelijk genoeg om tragisch te zijn. Zo waant de wijze zich onaantastbaar, onkwetsbaar voor een werkelijkheid die ons anders overspoelt en vernietigt.

Zoals een medicijn het lichaam heelt, zo werkt de filosofie om de menselijke ziel te genezen: door de activering van het eigen denkvermogen en door de recepten of voorschriften van de wijze te volgen. Zelfbeheersing en onaandoenlijkheid (*apatheia*) staan in dienst van de bedoeling om vaste greep te krijgen op de werkelijkheid, zowel op het eigen bestaan als dat van anderen. De mens heeft de natuurlijke neiging tot zelfbehoud (*oikeiosis*). Dit meest oorspronkelijke verlangen dient te worden geleid door zijn redelijke vermogens, die de wereld overzichtelijk en begrijpelijk maken. Door middel van de rede moeten wij ons aanleren onze natuurlijke aandriften te disciplineren.

De bescheidenheid van de wijze om aan de natuur te willen gehoorzamen, houdt een ‘moedige’ onverschilligheid in ten aanzien van een werkelijkheid die buiten de jurisdictie van het autonome denken en de objectieve rede gelegen is. En eenieder die wijs is is goed, zo meent de stoïcijn. De wijze laat zich laten leiden door de drang naar zelfbehoud, door de vervolmaking van de eigen ziel na te

streven. Zelfgenoegzaamheid, mentale onafhankelijkheid of autonomie is een belangrijke deugd: *autarkeia*. In het leven dient de rede ‘aan het roer te staan’. De hartstochten moeten worden beteugeld. Gevoelens van verlangen en pijn mogen ons niet doen ontsporen. Wie liefheeft, moet ervoor zorgen zó weer los te kunnen laten, want de dood is ‘nu eenmaal’ onvermijdelijk. Om de dood mag men niet treuren. Überhaupt moet men zich niet aan een enkel mens hechten en de liefde richten op de mensheid in het algemeen.

Het objectieve recht kan met behulp van het menselijk intellect doorzien worden: niets is ondoorgrondelijk, alles is begrijpelijk. Wijsheid is nodig voor het eigen voortbestaan en het gelukkige leven. De legitimatie van het handelen vindt de stoïsche wijze in de harmonische orde van de kosmos. In gehoorzaamheid daaraan vindt hij het geluk dat hij zoekt. De ander speelt daarbij slechts een instrumentele rol en vormt geen doel op zich. Überhaupt is het individu niet als zodanig waardevol, maar slechts als onderdeel van noodzakelijke orde van de kosmos. Door te berusten daarin beoogt de wijze onveranderlijk bestand te worden tegenover de lotgevallen van het leven.

We laten het bij deze grove kenschets van het antieke stoïcisme. De met wijsheid verbonden lijdzaamheid of berusting komt niet met het christendom overeen, zoals men lange tijd gedacht heeft. Ik refereer nu aan de milde Erasmus, een onverdachte bron, die in zijn *Lof der Zotheid* (hoofdstuk 30: ‘Zotheid leidt tot wijsheid’) vooral Seneca op de korrel neemt, maar in zijn spoor de stoïsche wijze in het algemeen.

“De hoogste wijsheid is lijdzaamheid. Het innerlijk dient zo gesterkt en gevormd te worden dat wij zelfs te midden van wapengekletter rust en vrede genieten.”

Seneca en anderen, die allen de wijze van zijn gevoel beroven, hebben die moed niet te erkennen ‘dat gemoedsbewegingen ons naar de haven van de wijsheid loodsen’. Zij schrijven de wijsheid de wet van de rede voor en ‘laten door hun redelijke benadering geen mens meer over’. Seneca ‘schept een nieuw soort God, die nooit ergens bestaan heeft en zal bestaan’. ‘Hij zet een marmeren standbeeld neer, dat dwaas is en waaraan alle menselijks vreemd is’: hoop, vrees, liefde, nederigheid of erbarmen. Zo ontstaat ‘een onmenselijke god’, ‘hard

als graniet': 'een monsterlijk hersenspinsel' dat zichzelf genoeg is, voor niemand een vriend is en 'zonder aarzelen de goden zelf nog tot de strop zou veroordelen'.

Justus Lipsius en het christelijk stoïcisme

Bij Justus Lipsius, rechtsgeleerde en historicus te Leiden, zien wij het stoïsche denken terugkeren in het kader van een christelijke levensbeschouwing. Van Lipsius is *De Constantia in publicis malis*, 'Over de standvastigheid bij algemene rampspoed' (1584) beroemd geworden.¹ Het werk is sterk door Seneca beïnvloed, zoals ook uit zijn verwijzingen blijkt.

De mens is beeld Gods (Gen. 1; 27) in de zin dat hij het vermogen heeft de eigen noodzakelijke plaats in de goddelijke schepping te begrijpen, aldus Lipsius. Het geringe belang van het individuele ten opzichte van het algemene blijkt ook hier, alsmede een algemeen fatalisme. Lipsius keert zich tegen het medelijden (Erasmus' 'loods tot de wijsheid'). Door de 'juiste rede' verwerft men inzicht in filosofische en goddelijke zaken.

De hoogste wijsheid is lijdzaamheid. Het innerlijk dient zo gesterkt en gevormd te worden dat wij zelfs te midden van wapengekletter rust en vrede genieten. (40) Daartoe moeten wij onze gemoedsbewegingen ontvluchten. 'In de burcht van de standvastigheid', houden we stand tegen het verdriet dat door uiterlijke en toevallige omstandigheden teweeg wordt gebracht. We moeten het recht aanvaarden. Het recht of noodlot is de goddelijke voorzienigheid. Standvastigheid houdt in, je niet te verzetten tegen God die als natuur noodzakelijk is. De moeder van de standvastigheid is de berusting en deemoed. (45) De wereld vormt een kosmos die zich noodzakelijkerwijs ten koste van haar onderdelen in stand houdt. Het individu doet er niet toe: het kwaad is een middel tot het goede.

De rede is het deel van de goddelijke geest dat in de mens is neergedaald, zo citeert Lipsius Seneca. Hoewel aangetast door het lichaam, de zintuigen en de hartstochten fonkelen in haar de resten van het zuivere vuur waaruit ze ontstond. (46) Zonder de rede lijkt de mens op een leeg schip dat op zee al bij de geringste windvlaag gaat zwalken. (47) Standvastigheid is een kenmerk van redelijk inzicht. (48) Alleen door onbewogenheid, verlost van het juk van de hartstochten en het toeval, kunnen wij God benaderen [sic]. 'Rustig ben ik te midden der woedende baren.' (48) Wijsheid verbiedt het de mens om medelijden te koesteren: hij kan geen geestkracht en stabiliteit bereiken als eigen of andermans verdriet hem terneerslaat. (60) Medelijden is symptomatisch voor een zwakke, onbeduidende en kleinmoedige geest. Het is weliswaar menselijk maar niet redelijk en juist om door medelijden ontroerd te worden, Alles gebeurt op de wenken van de voorzienigheid. Klagen en wenen is niet godvruchtig. De keuze is volgen of meegesleurd worden: vrijheid is zonder twijfel aan God gehoorzamen. (65)

De noodzaak heerst over alles: onbuigzaam en onverzettelijk is zij. Zelfs God is eraan gehouden, ook al is zij, als zijn natuur, aan de voorzienigheid ontsproten. De schepper en bestuurder aller dingen heeft het noodlot ingesteld en volgt het thans. (74) Net als hij moeten ook wij nauwgezet gehoorzamen. De wijsheid volgt de noodzaak en de voorzienigheid in al zijn overwegingen en besluiten. Daardoor verloopt het hele leven volgens een onbeweeglijke orde.

Tot zover Justus Lipsius, toonbeeld van zothed aan gene zijde van de wijsheid. Als waarschuwing vooral, een uitstekende naam voor een belangrijk gebouw of voor een eminente studievereniging. De wijze is onverschillig, want zo is het recht nu eenmaal. Laat het recht zegevieren al vergaat de wereld! Alle stoïsche wijsheden staan hiermee in verband, want langs deze weg lijkt 'het welzijn van het volk de hoogste wet', en 'geven de goden slechts om grote zaken, maar veronachtzamen zij kleine'.²

Stoïsche wijsheid als slechte theologie en crisisverschijnsel

Het stoïcisme leidt tot een leven van quiëtisme, onverschilligheid en gelatenheid. De wijze is vrij in zijn leven door zich daarvan te distantiëren: door zich af te schermen van de werkelijkheid en de tragedie daarin. De wijze overstijgt het leed in onkwetsbaarheid, in plaats van het te affirmeren en te aanvaarden. Hij leeft in een behaaglijke droom: in de veilige cocon van zijn apollinische wereldorde.

De wijze heeft alle bevreemding bezworen in de redelijke overtuiging dat het heelal reeds goed en zinvol is. Zijn kosmische geborgenheid brengt mee dat hij de wereld niet zelf hoeft in te richten en op creatieve wijze zin of betekenis moet verschaffen. De stoïsche filosofie verschaft zekerheid in tijden van crisis. Dat gold voor de antieke Stoa alsook voor de moderne verschijningsvormen van het stoïcisme: het creëert een denkbeeldige vluchthaven - een burcht van geluk - en is als zodanig een steeds terugkerend crisisverschijnsel. Ook nu weer verklaart dit haar aantrekkingskracht, alsmede haar stuitende zwakheid: haar gebrek aan moed. Lipsius staat model voor een weerbaarheid die misschien zelfs typisch Leidsch genoemd kan worden.

'Ein feste Burg ist unser Gott.' (Luther) Deze burcht is niet die van het stoïsche natuurrecht. Abusievelijk meende men dit uit de Bijbel te kunnen halen. De Stoa representeert een slechte theologie: een idolatrie van orde en veiligheid. Als we zonder God moeten leven, laten we dan ieder geval goed begrijpen aan welk gevaar we dan blootstaan. God is mogelijkheid. 'Voor God is alles mogelijk.' (Marc. 10; 27, Matth. 19; 26 en Luc. 18; 27) Als zodanig is God vrij en niet aan de noodzakelijkheid gebonden. 'God is, dat alles mogelijk is.' De mens heeft net als God het vermogen om te scheppen en om met God de wereld te vervolmaken. Juist in die zin is hij

Zijn Beeld; daarin is zijn wijsheid gelegen. Hij is niet beeld Gods doordat hij de goddelijke schepping weet te doorgronden en aan de 'juiste rede' weet te gehoorzamen, zoals de Stoa meent.

De mens is niet gebonden aan de natuurlijke wet het eigen zelfbehoud na te streven. Hij is niet gevangen in deze natuurwet, maar vrij om zich weg te schenken en zo de eeuwigheid te verwerven. Niet het eigen geluk, maar dat van ander beogen wij; dat zegt het christendom. Dit christendom ontbreekt in het recht zoals dat door de Stoa wordt vormgegeven: via de antieke Stoa of via een van de andere meer recente verschijningsvormen daarvan. Daarvan moeten wij ons in tijden van crisis scherp bewust zijn. 'Wat hebben Jeruzalem en Athene (Rome) met elkaar te maken?', vroeg Tertullianus (160-230) al. Voor Jeruzalem telt iedere naaste als doel op zich, al lijkt die door het prisma van de 'juiste rede' nog zo onbetekenend te zijn. Het vraagt moed om dit in wijsheid te kunnen aanvaarden. Dat is een moed die in tijden van crisis al te gemakkelijk vergeten wordt.

Pascal zegt over Epictetus dat hij niet de ware lijdzaamheid van de mens onderkend heeft. Morele perfectie en innerlijke rust zijn onverenigbaar met de angst en wanhoop van Christus, in de hof van Gethsemane en aan het kruis. 'Jezus zal in doodstrijd blijven tot aan het einde der wereld. Men moet niet slapen gedurende die tijd.' (*Gedachten*, 553) De mens moet de kracht hebben de twijfel en het lijden te aanvaarden, in plaats van die stoïsch en ascetisch te overstijgen. Wijsheid is kwetsbaarheid, ontvankelijkheid, overgave en liefde. Liefde is de moed tot lijden en medelijden en liefde is het hoogste. (1 Kor. 13; 13)

“Stoïsche wijsheid en weerbaarheid maakt kleinmoedig en lafhartig; alle heldenmoed en aristocratie verdwijnt en ook het recht en de democratie kunnen niet zonder.”

Slotbeschouwing. Dwaasheid en gerechtigheid

Ideeën hebben consequenties, zo blijkt ook hier. Opgevat als wetenschap (of vaardigheid) wordt het recht onwijs en onrechtvaardig. Stoïsche wijsheid en weerbaarheid maakt kleinmoedig en lafhartig; alle heldenmoed en aristocratie verdwijnt en ook het recht en de democratie kunnen niet zonder.

Ook als wij niet geloven zoals hij, waarden we toch Erasmus' inzicht en de traditie die hij vertegenwoordigt, want die vormt mede het 'huis' (*oikos*) waarin we leven. Ware wijsheid is de dwaasheid die alleen Christus ten volle bezit, maar die door de mens moet worden nagevolgd. Erasmus onderbouwt zijn lof met talloze passages uit de Bijbel (vanaf hoofdstuk 63). Christus was geen geleerde. 'Christus verafschuwde en veroordeelde deskundigen en filosofen: mensen die zich beroemden

op hun inzicht.' (65) Christus dankte God dat hij de wijsheid voor wijzen verborgen heeft en aan kinderen, aan dwazen geopenbaard heeft. Hij verfoeide farizeeërs en wetgeleerden en nam hij het op voor de eenvoud van ongeschoolde vissers en dieren (zélfs voor muilezels):

Wee jullie wetgeleerden, want jullie hebben de sleutel tot de kennis weggenomen; zelf zijn jullie niet binnengegaan, en anderen die wél wilden binnengaan hebben jullie tegengehouden. (Luc. 11; 52-53)

Daarom verbood God de mens te eten van de boom der kennis, alsof die kennis vergif is voor zijn geluk. Alleen in dwaasheid, zegt hij, zullen we de waarheid beseffen van de woorden van Paulus: 'Zo iemand onder u meent, dat hij wijs is in deze wereld, die worde dwaas, opdat hij wijs moge worden. Want de wijsheid van deze wereld is dwaasheid bij God; want er is geschreven: Hij vat de wijzen in hun slimheid.' (1 Kor. 3; 18-19) Niemand gedraagt zich dwazer dan zij die door de dwaasheid van Christus gegrepen zijn: zij proberen zich niet te bewaren maar schenken zich weg, zij maken geen verschil tussen vriend en vijand, vergelden geen kwaad maar vergeven. (66) Zo stelt Paulus tegenover de wijsheid van de wereld de wijsheid van God. Al moet dit voor Grieken wel dwaasheid lijken. (1 Kor. 1; 21-25)

Zo eindigt Erasmus, de auteur van het beroemde 'Handboek voor een strijdende christen' (1504), waarin hij in overeenstemming met *Lof der Zotheid*, maar zonder te spotten, uitlegt hoe een ware christen moet leven. Ook al hadden ze niet in alle opzichten dezelfde opvattingen in zake het geloof, via Erasmus hebben we toch meer begrepen van wat Scholten (die Karl Barth volgde) bedoelde met zijn opmerking dat de rechter niet geleerd of scherpzinnig, maar *wijs* moet zijn en in *wijsheid* moet kunnen beslissen. Zonder moed, zonder een existentiële houding gaat dit niet: een afstandelijke, geleerde houding is hier ongeoorloofd. Expliciet distancieert hij zich dan ook van het natuurrecht (DG332/VGI-313), alsook van het stoïcijnse natuurrechtelijke adagium: 'non ridere, non lugere, neque detestari, sed intellegere' - 'Niet spotten, niet treuren, niet veroordelen, maar begrijpen.' (DG364/VGI-357) De besluitvaardigheid van de wijze rechter impliceert een openheid voor het tragische die de 'juiste rede' verreweg te boven gaat en die daarom altijd om een zekere dwaasheid vraagt. **N**

Timo Slootweg is als universitair docent verbonden aan het Instituut voor Metajuridica, afdeling Rechtsfilosofie. Hij schrijft deze bijdrage op persoonlijke titel. De inhoud van dit artikel geeft niet noodzakelijkerwijs het standpunt van de redactie weer.

1. Justus Lipsius, *Over Standvastigheid bij Algemene Rampspoed*, vert. P.H. Schrijvers, Baarn: Ambo 1983. De nummers in de tekst verwijzen naar deze uitgave.
2. Beide van Cicero. *Salus populi suprema lex*, in: *De Legibus*, III, 3, sub. VIII én *Magna di curant, parva neglegunt*, in: *De Natura Deorum*, II, 167.

Studiereis naar Toronto

Vanaf 31 maart tot en met 10 april gaat J.F.V. Grotius naar Toronto. De reis zit al helemaal vol en het belooft een geweldige studiereis te worden. Met bezoeken aan o.a. het maple syrup festival, niagra falls, Superior Court of Justice, Lerner LLP, Universiteit of Toronto en KPMG!

De ouderdag

Zaterdag 14 april 2018 organiseert de Eerstejaarscommissie van J.F.V. Grotius de jaarlijkse facultaire Ouderdag. Op deze dag hebben ouders en/of andere familieleden de mogelijkheid, samen met hun studerende zoon of dochter een dag op de universiteit te beleven.

Er wordt een interactief programma georganiseerd. Er is een mogelijkheid tot het volgen van een hoorcollege over een juridisch onderwerp en in de daarop volgende werkgroep komt de behandelde stof aan de orde. Tussen de colleges in is er gelegenheid om te lunchen. Ook zal er een rondleiding zijn in de faculteit. De dag wordt afgesloten met een borrel tot ongeveer 16:00 uur.

Aanmelden kan tot en met 7 april en kost slechts €5 per persoon. Aanmeldingen gaan via: jfvgrotius-ejc@law.leidenuniv.nl. Geef in de mail aan met hoeveel personen je komt. Na aanmelding ontvang je een betaallink. Wij hopen velen van jullie te zien!

Collegereeks masteroriëntatie: Encyclopedie en filosofie van het recht

Op 11 april vindt het vijfde college plaats in de collegereeks Masteroriëntatie plaats van 15:00-16:30 in A051. Wij mogen professoren Cliteur, Rijkema en Molier ontvangen. Tijdens dit interactieve college zullen zij toelichten wat de masterstudie Encyclopedie en filosofie van het recht inhoudt en welke kansen zij biedt op de banenmarkt. Meer informatie over deze lezing zal binnenkort beschikbaar worden!

Uitwisseling Leiden - Gent

Wanneer
19 - 20 april
2018

Aanmelden
email@host.nl
voor x datum

Programma

- Bezoek universiteit
- Studentenleven
- ontdekken
- Cleveringalezing
- En meer!

Kosten
€x,-

Lexence
Simmons & Simmons

Uitwisseling met de universiteit Gent

Vorig jaar kwamen de Gentenaren naar Leiden, dit jaar mogen wij hen weer opzoeken. Tijdens deze korte uitwisseling van 19 op 20 april nemen de studenten van

de Universiteit van Gent ons mee in hun (studenten)leven.

Hier alvast een korte greep uit het programma: we wonen de Thorbeckelezing bij, kijken gespannen toe terwijl onze pleiter de pleitwedstrijd wint en, zeker niet onbelangrijk, gaan we de stad (en het studentenleven daar) verkennen.

Wanneer? 19 en 20 april

Kosten: €49,- incl. overnachting, vervoer, avondeten en ontbijt.

Helaas zit de reis VOL. Je kunt mailen naar bestuur@jfvgrotius.nl voor een plek op de reservelijst!

Bezoek aan het commissariaat van de media

Op donderdag 19 april mogen wij met een groep Grotianen afreizen naar de Mediastad van Nederland, Hilversum. En geheel in stijl gaan wij dan ook een bezoek brengen aan het Commissariaat voor de Media! Van 10.00-13.00 zijn wij welkom bij het commissariaat. Het Commissariaat voor de Media is een zelfstandig bestuursorgaan dat bij wet is aangesteld voor het houden van toezicht op naleving van de Mediawet en de Wet op

de vaste boekenprijs. Zo houdt zij toezicht op publieke televisie en radio-omroepen in Nederland en commerciële zenders. Zo heeft het commissariaat onlangs bepaald hoeveel zendtijd politieke partijen krijgen en hebben zij een boete van 75.000 opgelegd aan een website die gewelddadige filmpjes niet afschermde voor jongeren. Benieuwd naar de werkzaamheden van het commissariaat geworden? Meld je dan nu aan!

Collegereeks masteroriëntatie Staats- en bestuursrecht

Op 19 april vindt het zesde college plaats in de collegereeks Masteroriëntatie plaats van 15:00-16:30 in A051.

Wij mogen universitair hoofddocent Tjepkema ontvangen. Tijdens dit interactieve college zal hij toelichten wat de masterstudie Staats-en bestuursrecht inhoudt en welke kansen zij biedt op de banenmarkt. Meer informatie over deze lezing zal binnenkort beschikbaar worden! **N**

Over Weinstein en

Over MeToo is al heel veel geschreven. Te veel, wat mij betreft. Het meeste wat ik gelezen heb, was volstrekt niet de moeite van het lezen waard. Je zou willen dat mensen wat kritischer werden op hun eigen schrijfsels. Nog beter zou zijn als we met zijn allen minder zouden schrijven en meer zouden nadenken en lezen. Dat gezegd hebbend, doe ik toch nog een duit in het zakje, in de volle overtuiging dat wat ik te zeggen heb wél de moeite waard is. Het enige wat ik daarover te mijner verdediging kan zeggen, is dat ik in ieder geval de tijd heb gehad om te lezen en na te denken.....

De steen die de lawine aan het rollen bracht, heet Harvey Weinstein, een machtig filmproducent te Hollywood, een buitenwijk van Los Angeles waar grote hoeveelheden slechte films worden gemaakt, waar om mij duistere reden een groot deel van de wereld naar kijkt. Maar ik dwaal af. Het gaat natuurlijk om genoemde meneer Weinstein. Deze heer werd op een gegeven moment door steeds meer vrouwen beschuldigd van ‘seksuele intimidatie’, ‘ongewenste intimiteiten’, ‘seksueel grensoverschrijdend gedrag’, ‘seksueel misbruik’, ‘aanranding’ en ‘verkrachting’. Toen dat eenmaal in de publiciteit kwam, lieten steeds meer vrouwen van zich horen, die allemaal stelden dat zoiets hen ook was overkomen: vandaar MeToo. Wat moet je daar nou van vinden als redelijk denkend mens?

Om te beginnen is het goed vast te stellen dat het hier niet zozeer om een juridisch, als wel om een moreel dispuut gaat. De jurist is altijd gebonden aan harde bewijzen. *Facta non praesumuntur sed probantur*: feiten worden niet aangenomen, maar bewezen. Dit is een fundamenteel rechtsbeginsel, zeker in het strafrecht. Een beschuldiging is geen bewijs. Het is wat bewezen dient te worden. Dat is echter *in rebus sexualibus* meestal niet mogelijk, omdat er doorgaans geen getuigen bij zijn en ook de lichamelijke ‘sporen’ dikwijls heel snel niet meer traceerbaar zijn. Dit vereiste van bewijs moeten we nooit loslaten, want het gevolg is willekeur en tirannie. Lees maar eens iets over het Revolutionair Tribunaal, ten tijde van de Terreur in de Franse Revolutie. Of de roman *Darkness at Noon* van Arthur Koestler, die gaat over een Stalinistisch showproces. Het gevolg van het bewijsvereiste is onvermijdelijk dat in seksuele delicten de schuldigen meestal juridisch vrijuit gaan. Menselijk gesproken is dat natuurlijk erg zuur, maar er is juridisch niets aan te doen. We stuiten hier op de grenzen van wat het recht vermag. Als een rechtbank iemand bij gebrek aan bewijs vrijspreekt, betekent dat echter niet dat de verdachte ook

onschuldig is. Want als iemand het wel heeft gedaan, is hij in ieder geval moreel schuldig.

“Het gevolg van het bewijsvereiste is onvermijdelijk dat in seksuele delicten de schuldigen meestal juridisch vrijuit gaan. Menselijk gesproken is dat natuurlijk erg zuur, maar er is juridisch niets aan te doen.”

De kernvraag is wat mij betreft dan ook: zijn Weinstein en alle andere mannen die van soortgelijk gedrag zijn beschuldigd, moreel schuldig, als ze inderdaad gedaan hebben waarvan ze worden beschuldigd? Om op die vraag een zinnig antwoord te kunnen geven, moeten we het eerst hebben over de lijst van termen die hierboven tussen accolades staan. Dat zijn allemaal abstracte en derhalve vage termen die eerst nader moeten worden geïnterpreteerd om te verduidelijken wat eronder te verstaan is. (Behalve de laatstgenoemde term, wat mij betreft. ‘Verkrachting’ had altijd een heldere, eenduidige betekenis, maar ook daarin is de klad gekomen, mede door een aantal rechterlijke uitspraken. Daarin werd op een gegeven moment het begrip zo opgerekt dat zelfs een ongewenste tongzong ertoe gerekend werd....Het was beter geweest als men gewoon had vastgehouden aan de aloude betekenis. Uiteraard is een ongewenste tongzoen ook niet *comme il faut*, maar het is toch van een andere orde dan verkrachting. Overigens is de rechter daar inmiddels zelf ook achter gekomen. Zie de uitspraak dienaangaande van de Hoge Raad d.d. 12 maart 2013.)

Wat bijvoorbeeld is ‘seksueel grensoverschrijdend gedrag’? Dat hangt helemaal af van wat de grens is. Wat is nog binnen de grens en wat is erover heen? Als daar geen duidelijkheid over is, blijft het begrip ‘seksueel grensoverschrijdend gedrag’ vaag en onbepaald. Me dunkt dat de meeste mensen anno nu van mening zijn dat de grens wordt overschreden als iemand iets niet wil. Dan gaat het dus om instemming. (Engels: *consent*.) Instemming is het springende punt. Alles wat met instemming gebeurt, is binnen de grens; alles wat zonder instemming gebeurt, is erover.

Dit morele beginsel gaat terug tot de Verlichting. Het vormt de voornaamste grondslag niet alleen van de hedendaagse persoonlijke ethiek, maar ook van de sociaal-economische ethiek en de politieke ethiek. De sociaal contracttheorie bijvoorbeeld, waarop de democratie is

de weloverwogen wil

Andreas Kinneging

gebaseerd, is een toepassing van de instemmingsgedachte op de samenleving als geheel.

De vraag is nu: volstaat het? Is het een helder en duidelijk criterium? Me dunkt van niet. Lees de verhalen van diverse vrouwen over hun ervaringen met meneer Weinstein, zoals opgetekend door Ronan Farrow in de New Yorker. Zie <https://www.newyorker.com/news/news-desk/from-aggressive-overtures-to-sexual-assault-harvey-weinsteins-accusers-tell-their-stories>. Het handelen van meneer Weinstein is, vanuit een traditioneel pre-Verlichtingsperspectief perspectief bezien, hoogst onfatsoenlijk en volstrekt ontoelaatbaar. Maar als we het vanuit een Verlichtingsperspectief lezen, dan is lang niet altijd duidelijk in hoeverre er nu wel of niet sprake was van instemming aan de zijde van de vrouw. Zo gezien kan meneer Weinstein wel gedacht hebben dat ‘ze het toch zelf wil’. ‘Ze loopt niet weg, ze geeft me geen klap, ze scheldt me niet uit, ze doet wat ik wil. Ergo: instemming.’

“Het is lang niet altijd duidelijk in hoeverre er nu wel of niet sprake was van instemming aan de zijde van de vrouw. Zo gezien kan meneer Weinstein wel gedacht hebben dat ‘ze het toch zelf wil.’”

De diepere oorzaak van dit probleem is dat de wil lang niet altijd duidelijke signalen afgeeft. En dan heb ik het nog niet eens over de signalen naar buiten toe. Neen, ik bedoel de innerlijke signalen, die de wil geeft aan de mens zelf. Dikwijls willen we tegelijkertijd iets wel en niet. Iets in ons zegt dan ‘ja’ en iets zegt ‘nee’. Op zo’n moment geven we soms toe. Maar dan hebben we onherroepelijk later spijt. ‘Had ik het maar niet gedaan.’ Dat komt omdat de wil zowel de begeertes kan volgen als ook het verstand. Vaak roepen de begeertes iets en het verstand het tegenovergestelde. In dat geval is de wil verscheurd en kiest partij voor beide.

Daarom was instemming vóór de Verlichting niet hét criterium van goed en kwaad. Nog bij Grotius bijvoorbeeld vinden we de gedachte dat de wil alleen maatgevend is als hij een *voluntas deliberata* is: een weloverwogen, verstandige wil.

De vraag wordt dan: wanneer is er sprake van een weloverwogen wil? Dat hangt van een aantal zaken af. Van kinderen bijvoorbeeld nemen we aan dat hun wil

nog niet weloverwogen is. Vandaar dat we hun vrijheid inperken om te doen wat ze willen. Maar hoe zit het met volwassenen? We hebben allemaal wel de ervaring van het iets aanschaffen of eten of doen in een opwelling en de spijt die daarop volgt. Dus ook onze wil als volwassenen is niet altijd weloverwogen. Zijn er situaties aan te wijzen waarin we als mens in het bijzonder de kans lopen de weloverwogenheid uit het oog te verliezen? Plato en Aristoteles maken ons er al op attent dat het dan primair gaat situaties waarbij eten, alcoholische dranken, boosheid en seks betrokken zijn. Maar ook macht en andere verlangens spelen een rol. In casu Weinstein staan macht en seks centraal. Hoe rustig en weloverwogen kan men onder die condities nog zijn wil bepalen? Ik zou zeggen: vergeet het maar. De emoties lopen zo hoog op dat de wil onherroepelijk de weg kwijt raakt.

“Van kinderen bijvoorbeeld nemen we aan dat hun wil nog niet weloverwogen is. Vandaar dat we hun vrijheid inperken om te doen wat ze willen. Maar hoe zit het met volwassenen?”

Welke consequentie valt hieruit te trekken? Heel eenvoudig: dat men moet voorkomen in dergelijke situatie verzeild te raken. Daarom gold vanouds dat het voor vrouwen niet verstandig is met mannen — en *a fortiori* met machtige mannen— alleen en dus zonder getuigen in een ruimte te zijn. Natuurlijk moet men van mannen eisen dat ze van een dergelijke situatie geen misbruik maken: een man dient een heer te zijn. Daarop moet zijn opvoeding gericht zijn. Maar een volledige garantie dat die opvoeding slaagt is niet te geven. Zo’n situatie — alleen met een vrouw in een ruimte— blijft voor veel mannen toch een verleiding. Hun hormonen gaan dan soms opspelen, waardoor hun wil de begeertes volgt in plaats van het verstand. Daaruit resulteren onherroepelijk onverkwikkelijke dingen.

Daarom is het beter te voorkomen dat zoiets gebeurt. Vandaar dat vrouwen geacht werden afstand te houden van vreemde mannen —dat wil zeggen iedere man die niet echtgenoot of broer is— en als een *tête-tête* niet te vermijden was een betrouwbare mannelijke begeleider mee te nemen.

Me dunkt dat dit helemaal niet zo verkeerd gedacht was.

N

97^e **ZOEKT** 98^e

Meer weten?

Koffiedate met een bestuurslid?
Mail naar bestuur@jfvgrotius.nl

Solliciteren?

Stuur je motivatiebrief en CV **voor** 14 april
naar sollicitaties@jfvgrotius.nl

